

132
K I N C S E S T Á R

563788

OLASZ-MAGYAR
MŰVELŐDÉSI
KAPCSOLATOK

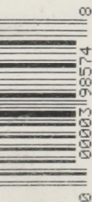
ÍRTA

KOLTAY-KASTNER JENŐ

BUDAPEST 1941

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

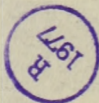
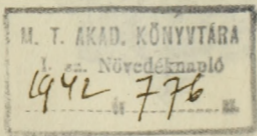

MTA
KIK

113355

TARTALOM

	Lap
I. A magyar törzsszövetség első itáliai kapcsolatai	3
II. Szent István és a Róma-eszme	8
III. Az Anjouk nemzeti királysága	15
IV. Zsigmondtól Mátyásig	25
V. Humanizmus és magyar nyelvű irodalom	44
VI. Ellenreformáció és barokk hőseposz	54
VII. A XVIII. századi zenedráma és Árkádia	60
VIII. Nemzeti újjáébredés, fordítási irodalom	67
IX. Trianon után	76

Kiadó: Wiesmeyer Emil

Tipográfiai Műintézet, V., Báthory-utca 18.

OLASZ-MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

I. *A magyar törzsszövetség első itáliai kapcsolatai*

A honfoglaló pogány magyarokat európai szövetség és a pannóniai római műveltség fennmaradt emlékei szinte azonnal a Duna völgyébe való megérkezésük után kapcsolatba hozták az olasz félsziget politikai érdekköreivel. *Arnulf* császár, kivel Árpád törzsszövetsége már régebben összeköttetésben állt, siet felhasználni őket arra, hogy Lombardiára támasztott jogigényét Berengárral szemben érvényesítse. 898 őszén egy délpannóniai erős magyar csoport el is indul a Siscia-emonai régi római úton, mely kíváncsiságukat bizonyára felébresztette, Berengár friuli törzsbirtoka felé, de ezúttal csak felderítő portyázásra szorítkozott és a Brentától visszafordult.

A következő év tavaszán mintegy kétezer főnyi lovas haduk vonult azután a X—XI. századi oklevelekben „*Strata Hungarorum*”-nak emlegetett úton Tarvison keresztül a Brentához, ahol Pádova, Vicenza környékén szállást ütöttek. Pusztító csapataik innen rajzottak széjel a megerősített városokat elkerülve s csak a falakon kívül fekvő gazdag kolostorokat rabolva sorra. Főerejük Milanon keresztül a nyugati Alpokig dulta az északlombard síkságot. Egy kisebb csapatuk Velence ellen kísérelt meg vakmerő támadást. Harácsolt bárkákön, melye-

ket nedves bőrrel terítették le, hogy tűz ne ártson nekik, nekivágtak a lagunáknak, de Pietro Tron dozse hajói visszavonulásra kényszerítették őket. A főcsapat is kénytelen volt Berengár közben szervezett erősebb serege elől Milano felé visszavonulni, de a Bölcs Leo Taktikájából ismeretes cselvetésekkel addig csalogatták az ellenséget, míg elbizakodottan lakmározó táborán a Brenta mellett rajtaütöttek és tönkrevették. Aztán átkelnek a Pon és a folyó jobbpartján düljék végig a termékeny síkságot. Ennek a legkorábbi érintkezésnek írásos nyomát találjuk azokban az egykorú vagy közel egykorú olasz kolostori feljegyzésekben és krónikákban, melyek először említik rettegéssel a magyar nevet: az általuk feldúlt nonantulai monostor feljegyzéseiben, Liutprand cremonai püspök Antapodosis-ában, egy mantovai siralmas fohászbán és Johannes Diaconus Venetus Chronicon-jában.

Ha a Felsőitáliára vonatkozó oklevélgyűjteményekben a 899—904-ig terjedő időre feltűnő ür tántong, annak okát elsősorban eleink pusztításának kell tulajdonítanunk, melynek sok monostor levéltára és iratgyűjteménye esett áldozatul. Azonban már a 904 utáni birtoklevelek folyton megismétlődő hivatkozása arra, hogy a régi adománylevél elpusztult a magyarok dúlásában, inkább csak arra jellemző, hogy szokásba jött minden elkallódott vagy meg sem írott adománylevélért a pogány pusztítást felelőssé tenni.

A portyázó sereg mindenütt a római főútvonalakat követve tért sietve haza Arnulf császár halálának hírére. 904-ig azonban a pogány magyarok ismételten visszajönnek Itáliába s különösen Friult, Feltre és Aquileia városokat pusztítják, de Vicenza, Padova, Bergamo, Verona is sorra kerülnek. Vállalkozásaiknak e több évre terjedő összefüggő huzamossága nagyon indokolttá teszi azt a feltevést, hogy a pannoniai magyar csapatokat a római utak

és szerencsés szövetség voltakép a Po-síkság felé csalogatták honszerző tájékozódásukban, s szándékuktól csupán az térítette el őket, hogy e megerősített városokkal már teleszórt terület portyázásaikra ugyan alkalmas volt, de tartózkodásuk meggyökeretetésére nem.

902-ben *Berengár* fogadta őket szövetségeseiül vetélytársa, Burgundi Lajos ellen. Ez maga biztosította tizenöt évre a békét Lombardiában. Csak 919-ben tűnnek fel csapataik újból Olaszországban. Liutprand krónikája szerint Berengárt a 921-ben kitört összeesküvés veszélyéből is két magyar vezérnek, *Bogát* és *Dursáknak* gyors közbelépése mentette meg: ők azután Apuliáig kalandoztak bosszúálló karjukat éreztetve. 923-ban megint csak a magyarok helyezik vissza Berengárt II. Rudolf-fal, felső Burgundia fejedelmével szemben. *Salárd* vezér Pannoniából, *Dursák* és *Bogát* Apuliából sietnek segítségére. Mantovában a „Campo d'Ungheria” és a „San Pietro in Ungheria” templom ma is gyakori átvonulások emlékét őrzik. Pavia 924 március 12-i visszafoglalásával a brentai csatához hasonló nagy és véres hadi tettel teszik nevüket emlékezetessé. A „Hungari dictu regis Berengarii”, Berengár király magyarjai, az Alpokon átkelve saját hazájában sem hagyják nyugton Rudolfot s a Földközi tenger partjain a Pireneusokig nyomulnak, míg Berengár meggyilkoltatásának hírére lóhalálban visszasietnek.

Most már Rudolfot uralná Lombardia, ha a magyar szövetségeseik nem *Hugo* provanszi gróf igényeit érvényesítenék vele szemben. 926-ban Róma vidékéig pusztítják ellenségeik birtokait. A Berengár példájára *Hugó* által megújított állandó magyar barátságának meg is lett az a gyümölcse, hogy egy évtizeden keresztül uralma háborítatlan volt Lombardiában. Csak 937-ben kellett újból segítségükhöz folyamodnia, mikoris a magyar lovascsapatok ismét Róma alatt és Délitáliában jelentek meg. A követ-

kező években, 942-ben, 43-ban és 47-ben járnak Olaszországban. 951-ben *II. Berengárt* támogatják, 954-ben Bajorországon kezdik és Itálián végzik kalandozásukat.

E portyázó hadjáratok szereplői továbbra is a határmenti pannóniai törzsek maradtak, melyeknél már szinte hagyományossá vált az olasz külpolitikai kapcsolatok ápolása és Róma útjainak járása. Egy ilyen törzset pontosabban is sikerült megjelölni. Az Itáliát járó Bogát ugyanis Anonymus szerint Bulcsú vezér atyja volt s így a mai Somogy, Zala és Vas megyékben megtelepedett Horka törzséhez tartozott. Salárd is, aki a Duna két partján lakó Lél törzshöz tartozott, rajta keresztül juthatott 924-ben a gazdag zsákmánnyal kecsegtető olasz szövetséghez. Központi elhelyeződésű Árpád törzsbéli vezér csak egyetlen egyszer vezet csapatot az Appenin-félszigetre. Kétségtelen azonban, hogy a lombard-itáliai királyok Berengártól kezdve uralmukat a magyar szövetség által alapítják meg és állandósítják. Ezt a szövetséget valószínűleg állandó adóval és az ellenség földjén való szabad zsákmányolással biztosították. A magyar törzsszövetség első itáliai kapcsolatainak sajátságos formája nyilatkozik meg ezekben a „kalandozásokban”.

Az idők azonban változtak. Az utolsó olaszországi hadjáratok már nem jártak a régebbi teljes sikerrel, mert szövetségi jellegüket és politikai értelmüket veszítve már csak a tehetetlenségi nyomaték vitte őket előre. 942-ben kudarcot szenvedtek. A magyar harcmodort és hadi taktikát az ellenség kiismerte; megtanult ellene védekezni, erős falak közé zárkózni. Ezért marad el a tervezett 955.-i hadjárat és hiúsul meg XII. János pápa kísérlete is 963-ban a magyar segítség elnyerésére. Az olasz-lombard királyok szövetségében ötven éven keresztül folyton megisméltendő büntető-expedíciók azonban gyűlöletet keltettek a húnokra emlékeztető barbár nép iránt.

Bár több nyomunk van arra, hogy ez nem szennyezte be magát oktalan vérontással, a rémület sötétre festette a közel egykorú krónikák által nyújtott képet, az arany és ezüst kincsektől megrabolt kolostorok szerzetesei pedig elhíresítették a pogány magyarok kegyetlenségét. Önkénytelenül is Attilát emlegették vele kapcsolatban, s az egyfajúság legendáját később tovább szította Kún László udvari történetírójának, Kézai Simonnak gesztája, mely honszerzésünket a hún örökség törvényes visszafoglalásaként, a magyar históriát pedig a vele *egy* hún történet új szakaszának fogja fel, miben talán része lehetett annak a velencei krónikának is, melyre forrásként hivatkozik. E balhit részleteiben felnagyítva kerül vissza Kézain keresztül a velencei történetírásba: Paulinus Minorita a XIV. század elején szívesen forgatja. Belőle merít azután Dandolo András népszerű történeti munkája. De ily azonosítás hatása alatt az olasz mondák egyenest arról regélnek már, hogy a kutyafejű Attilát Ostriardo *magyar* király leánya egy agártól foganta.

A pogány pusztításra emlékező e hún-magyar egyeztetés a gyűlölet színeiben fog majd bennünket feltüntetni, valahányszor a későbbi idők folyamán nemzetünk törekvései nem találkoznak az olasz író rokonszenvével: így a XVI—XVII. század Habsburg-párti aktuális tartalmú történeti nyomtatványok esetében. A humanista Callimachus (Filippo Buonaccorsi) is azzal akarja Európa figyelmét felhívni Mátyás királyunk világhatalmi törekvéseinek fenyegető voltára, hogy egy röpirat virágnyelvén Attiláról írja mindazt a rosszat, amit a magyar fejedelmre kell érteni.

Nehéz lenne viszont megmondani, mit hoztak magukkal eleink olaszországi kalandozásaikból gazdag zsákmányon és rabszolgákon kívül. Maga az a tény, hogy az új, nyugathoz símuló külpolitika szószólója és megteremtője nem a Délpannonia perifé-

riáin olasz kapcsolatokat ápoló törzsből, hanem Árpád nemzetségéből támad, arra figyelmeztet, hogy az Itáliában való kalandozás alatt a keresztény vallással kötött ismeretségnek nem lehet elhatározó befolyást tulajdonítani a magyarság megtérésében.

II. Szent István és a Róma-eszme

Csak mikor Géza fejedelem felismeri azt a valóságot, hogy a magyarra hún és avar elődeihez hasonló sors vár, ha nem illeszkedik bele a már évszázadok által kialakult nyugati keresztény kultúrközösségbe, érlelődik politikai elhatározássá a Rómát járó kalandozások következtében talán itt-ott már megnyilatkozó hajlandóság. Az első térítők azonban a német császárság s nem Itália területéről érkeztek. Géza régi szövetségese, a bajor herceg, kinek támogatását kérte törekvésében, Szent Wolfgangot küldi 972 elején Pannoniába. Őt Pilgrim passauai püspök papjai követik, kiknek egyike Gézát és fiát Vajkot megkeresztelte. Szent Adalbert prágai püspök az első, kinek életrajza közvetlen olasz kapcsolatokat mutat fel. A montecassinoi benedekrendi, majd a római Szent Elek és Bonifác kolostor lakója volt hosszabb ideig, honnan tizenhárom buzgó olasz és német szerzetessel indult el, hogy megalapítsa a breunowi kolostort. Mikor aztán félig pogány híveinek dühe elől kénytelen volt elmenekülni, Rómába visszatérében tanítványaival 995-ben megállt a magyar királynál, kivel már régebben összeköttetésben állott. Géza figyelmét bizonyára ő irányította Gizellára, IV. Henrik apácának készülő leányára, a Magyarországot járt Wolfgang tanítványára, ki István herceg feleségévé lesz. Ha ugyan a már korábban nálunk marasztalt Deodato *Sanseverino* örgróf, Szent István keresztatyja, aki Tata vidékén telepedett meg, nem hozott magával néhány olasz

szerzetest, *Szent Adalbert* e tanítványai az első itáliaiak, akik a hittérítés munkájában hazánk földjén részt kérnek *Szent Gellért* előtt. De maga a vértanú csanádi püspök is véletlenül vetődik Magyarországra. A Bolognában tanult művelt szerzetes a velencei bencés kolostor apáti tisztjét azért hagyta el, hogy a szentföldre zarándokoljon, ott *Szent Jeromos* műveit tanulmányozza és Betlehemben kolostort alapítson. Csak mikor a vihar Pola táján partra veti és megismerkedik *Szent András* szigetén a dalmát eredetű *Razin*-nal, *Szent Adalbert* volt tanítványával, akit még Velencéből ismert s aki mint a *Szent Márton* hegyi bencés kolostor apátja királyi megbízatással járt éppen Rómában, követi őt Magyarországra és enged *Szent István* rábeszélésének, hogy fia nevelésére vállalkozzék. E feladat mintegy nyolc évig tartotta a királyi udvarban. Azután hét évet a bakonybéli remeteségben töltött irodalmi munkássággal. Életének utolsó szakasza, 1046 szeptember 24-én bekövetkezett mártírhaláláig, a csanádi püspökség megszervezésével telt el.

Az előadottakból világos, hogy a magyarok megtérése nem velencés papok kizárólagos vagy túlnyomó missziós munkálkodása útján ment végbe, ahogyan ezt régebben gondolták. *Szent Lászlónak* *Monte Cassinoba* írott leveleiből világosan kitűnik, hogy azok a zavarok, mik a XI. században Olaszországot dúlták, lehetetlenné tették, hogy onnan mozgalomszerű hittérítő munka induljon ki. A XI. században nálunk tisztelt szentek nevei és általában keresztneveink sem vallanak velencés eredetre, mert nem egyeznek azokkal a nevekkel, melyek akkoriban Velencében voltak szokásosak. Végül arra a kérdésre, hogy kitől tanult a magyar írni és olvasni, sem felelhetünk többé azzal, hogy az olaszoktól, mint ezt régebben tették, mert legrégebb nyelvemlékeink helyesírása nagyon különbözik a velencei hatás alatt álló egykori dalmát oklevelek átírásától. Emezek a z hangot

ç-vel, a zs-t x-szel, az ny-et gn-nel jelölik. Honfoglaló őseink a pannoniai szlovének között már virágzó latin kereszténységet találtak; Szent Wolfgang és Pilgrim püspökök már megkezdték a térítés munkáját, midőn Szent Adalbert olasz tanítványai és Szent Gellért megérkeztek. Hóman Bálint felhívta a figyelmet arra is, hogy a magyar vezérek közül először a pannoniai szlovének uralkodó Bulcsú vette fel a kereszténységet. Ez az oka annak, hogy keresztény-latin jövevényszavaink nagy része szláv közvetítésre és nem közvetlen olasz-latin eredetre vall.

Kétségtelen azonban az, hogy eszmeileg a magyar kereszténység kezdettől fogva a legközvetlenebbül kapcsolódott Rómához. Része lehetett ebben annak, hogy Pannoniában eleink egykori római talajon mozogtak s ennek útjai, melyek már a pogány kalandozókat Itália felé csalogatták, változatlanul Róma felé mutattak. A római kereszténység emlékei, milyenek a pécsi sírkamrában és az óbudai cella trichoraban korunkig is fennmaradtak, beszédesen éltek körülöttük és nem egyszer új templomokba épültek bele, ahogyan a kezdődő magyar városiasodás a római romokon épül tovább. Érthető tehát, ha ezen a római emlékekkel telített talajon a korábbi keleti térítési kísérleteknek kudarcot kellett vallaniok.

Maguk az első hittérítők, bárhonnan érkeztek is hozzánk, szemüket Rómára függesztették, mert többkevesebb tudatossággal egy akkoriban Európa-szerte hódító hatalmas, vallásos és egyben politikai eszménynek, a *Róma-eszmének* hordozói és rajongó katonái voltak. A reformmozgalom, melyet a papság elvilágiasodása és az európai politika vad hatalmi ellentétei váltottak ki, a clunyi bencés kolostorból indult ki. Ideálja a szerzetesi életben a legszigorúbb aszkézis volt, az Államtól pedig azt követelte, hogy Szent Ágoston Civitas Dei-jének szellemében a pápának, mint Krisztus helytartójának

lelki vezetése alá sorakozzék a béke jegyében. E Róma jelszavával Európa újjászületéseért küzdő új bencés szellemnek voltak részesei Szt. Wolfgang regensburgi püspök csakúgy mint Adalbert prágai püspök és Gellért, a velencei bencés apát. Ez a szellem hatotta át bajor Henriket és a magyar királynévá lett Gizellát. Ennek aszkézise hódította meg Imre királyfit a szerzetesi élettisztaság gyakorlásának és ez indította Szent Istvánt, hogy II. Szilveszter pápától kérje és nyerje el apostoli királyságának jelvényeit. Az ellenséges szembenállás kora után a pápa által küldött korona és apostoli kereszt mintegy eszmeileg visszakapcsolják Rómához azt a Pannoniát, melynek limesét a császári katonák a IV. század végén kénytelenek voltak kiüríteni, s mely azóta ellenséges támadások fészkévé lett. Szent István a magyar zarándokok számára Ravennában és Rómában menhelyet alapít. Növére a gradoi püspök fivéréhez, *Urseolo Ottó*hoz megy nőül, s e kiépülő olasz összeköttetésekön keresztül az olasz hittérítők száma is bizonyára növekszik hazánkban.

Igy érkeznek hozzánk az első olasz építészek és szobrászok is. Már a XI. század elején Délitáliából, „Magna Greciá”-ból jönnek „lapicidae graeci”-k, hogy a Szent István által alapított tíz püspökség méltó egyházakkal ékesüljön. E templomok alaprajzában a háromhajós *lombárd bazilikák* stílusa tükröződik. A Budához közel fekvő süttöi és piszkei kőbányák vörös márványa a színes berakásos toszkániai díszítő stílus utánzására is nyújtott lehetőséget. Nem egy szobrász járt nálunk Északitáliából csak addig az Albert és Péter mesterig is, „kiket hoztak vala Lombardiából”, hogy boldog Margit sírja fölé veres márványkoporsót faragjanak. E székesegyházakból fennmaradtak oszlopfők és díszítések, melyek erősen antikizáló formákról tanuskodnak, mint erre a XII. század végén és XIII. elején számos példa akad velencei és délfrancia területen

is. A római Traján-oszlop alakjaival rokonságot mutató óbudai harcos ábrázolása, a pécsi katedrális barbár pásztor-alakjainak klasszicizáló vonalai, a Székesfehérváron talált Szent Gellért és Szent Imre-szobor tógaszerű öltözete, egy somogyvári maradvány rokonsága a híres capitoliumi Tövishúzóval mind arra mutatnak, hogy a XI—XIII. századi magyar művészetben egy korai romanizmus elemeit kutathatjuk. Ez egyrészt olasz forrásból táplálkozott, de másrészt pannoniai helyi római maradványok továbbhatása is kimutatható román művészetünkben. Párhuzamos ez a jelenség a Karolingok korának ama első humanista mozgalmával, mely a kezdődő magyar írásbeliség emlékein is egymással eléggé összefüggő nyomokat hagyott. Ennek talán legkorábbi megnyilatkozása a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelme*k-ben található meg, ott ahol a kétségtelenül nagyon művelt nyugati pap-szerző, alkalmasint Sallustiusból merítve ihletét, valóságos *Laus Romae*-re zendít, az ifjú trónörököst idegen papi emberek és tanácsadók szíves befogadására buzdítva: „Honnan gyarapodott legelsőbbben is a római birodalom, magasztaltattak fel és váltak dicsőkké a római királyok, ha nem azért, hogy sok nemes és bölcs ember a világ különböző részeiből tódult oda? Róma bizony mind a mai napig szolgál sorban volna, ha az Aeneasok fel nem szabadítják.” A Róma-eszme jegyében indul meg tehát az államtudományi gondolkodás. Annak hirdetője volt Szent Gellért is, aki az első tudományos munkát szerzi magyar földön. *Deliberatio*-jában Aristotelest, Platont, Socratest és Quintilianust idézi. Az első Horatius-idézetre is már a XII. század elejéről származó kisebb Szent István-legendában bukkanunk. Az olasz származású Rogerius a tatárdúlásról írott „*Carmen Miserabile*”-ban (1244) a horatiusi *Ars Poetica*, Lodomér esztergomi érsek egy 1288.-i oklevelében az *Epistolák* egy sorára emlékezik, míg a

nagyváradi káptalan egy 1302.-i oklevele már háromsoros idézetet tartalmaz az Ars Poeticából s verses Katalin-legendánk ezt a sort fordítja: „Semmi nincs oly erős állat, ki kegyelmessé nem válhat” (Nemo adeo ferus est, ut non mitescere posset). Lodomér oklevele Juvenalist és Liviust is ismeri. A klasszikus hagyomány továbbélését a középkori olasz városi és kolostori iskolákban újabban tüzetes vizsgálat tárgyává tették s nem valószínűtlen, hogy az ott kimutatott megszakítás nélküli folyamatosságból valami átszívárgott a magyar kolostori iskolázásba is. A Róma-Pannonia összefüggés tudatát mindenestre segítettek ébren tartani azok a császári pénzek, melyek úgy látszik egy ideig még a magyarok megérkezése után is forgalomban maradtak. Formai hatásuk meglátszik még egyes királyaink érdemeinek portrait-ábrázolásain és a mitológiából vett jelképein (szfinx, kentaur, Mithras) is. Péter és Szent László korabeli pénzeken a „Pannonia” felírás is felbukkan.

Ezzel a képzőművészetekben és irodalomban egyaránt megnyilvánuló romanizmussal függ össze krónikairodalmunknak a latin-olasz hagyományhoz való csatlakozása. Már Szent László udvari történetírója ugyanis ily értelemben történeti feldolgozást, „gestát”-t szerkeszt össze s nem német szokás szerint nyers adatokat ró krónikásan papírra. Anonymus, aki a Gesta Alexandri-t és Dares Phrygiust hozza magával párisi tanulmányaiból, a honfoglaló magyarságot pedig „reliqui romanorum”-mal ütközteti meg Pannoniában, hasonlóképen jár el. Kézai Simon romanizmusának eredetét egészen világossá teszik a nála található olyan velencei tájszólási alakok, mint *veccia Venezia*, *Realt* (Rialto) s olyan italianizmusok, mint *partita*, *antiqualia*. Bizonyára Pádovában tanult és ott ismerkedett meg Gofredo di Viterbo munkájával is, melyet felhasznál. E szellemi beállítottság teszi aztán őt fogékonnyá nemcsak

az általa említett velencei krónika — *Cronaca Venetorum* — adatainak elfogadására, de az egyszerű magyar nép mondai elbeszéléseinek meghallgatására is, melyek a hún foglalás állomásait a Pannoniában szerte található római városnyomokhoz fűzték. Kézai hún-geztája a Duna és Fejérvár közti romokat és az osztrák-noricumi Dunavölgy emlékeit magyarázza így a húnok dúlásával. Aquincum-Sicambria, az Érdhez közel fekvő limes-tábor, Potentiana, egy keveházai római mér földjelző kő, a citiumi (Cesomur) és szőnyi romok voltak megindítói annak a mondaképződésnek, melynek adatai bizonyára tovább színesedtek a Pádovában tanult Kézai képzeletében. Ez a romanizmus ébren tartotta a középkor pannoniai magyarjaiban azt a tudatot, hogy egy letűnt, de maradványaiban is hatalmas műveltség talaján mozognak, mit még a Szent István óta hazánkba számosan érkező olasz telepesek is megerősítettek. Az ő emléküket és vallon-francia telepesek emlékét őrzik a Francavilla, Villa Latina, Latindorf, Olasztelek, Olaszi helynevek, valamint az Esztergomban már 1201-ből kimutatható „vicus latinorum”. Az Árpádok óta a városi lakosságba beszívódó olasz elem túlnyomólag kereskedőkből állott. Ezek Szent István utóda, a velencei dózse fia, Urseolo Péter uralkodása alatt is szívesen látott vendégek voltak. A következő században II. Endre királyunk Beatrice d'Este-vel, Aldovrandini d'Este ferrarai fejedelem leányával lép házasságra, kinek fia, postumus István a gazdag velencei családból származó Tommasina Morosinát veszi el, unokája pedig III. Endre néven utolsó árpádházi királyunk.

Az összeköttetés szálai tehát nem lazultak meg, csak lassan elvesztették azt az eszmei hevületet, mely Szent István és első utódai alatt jellemezte őket. Felfrissítésére volt hivatott nálunk is a ferences mozgalom, mely gyorsan és mélyen meggyökerezett Magyarországon. A szent halála után egy évvel,

1228-ban telepíti őket be Joannes de Plano németországi provinciális, de az első magyar fráter, kiről tudunk, Abraham Ungarus, már az 1221.-i nagykáptalanon szerepel. Első provinciálisuk nem kisebb személyiség, mint a szent életű frater János (1239—1247), II. Fülöp francia király testvéröccse. IV. Béla a rendet elhalmozza kegyeivel, székházat, konventet, templomot alapít részükre. Assisiben már uralkodása elején mutatnak egy általa ajándékozott aranykelyhet, gyóntatója minorita és maga is harmadrendi. Mária királyné s Béla fia az esztergomi Szent Ferenc templomban és nem a székesegyházban temetkeztek. A ferences szellemnek kedveltsége az udvarban teszi érthetővé, hogy boldog *Margit*, annak ellenére, hogy a Nyulak-szigeti domonkos kolostor lakója, a szent Ferenc-i tökéletes szegénység és alázat elveit tüzi maga elé életeszményül, minek tudatosításában gyóntatójának, a művelt Marcellus atya dominikánus provinciálisnak lehetett szerepe. A legendaképzés fel is fedezte benne ezt a szent Ferenc-i életideált és az assisii poverello stigmáival ékesítette alakját.

Az a szoros viszony, melybe első apostoli királyunk a Szent Várossal és a Pápasággal lépett, páratlanul gazdagon kamatozott a nemzet további történeti fejlődése folyamán. Főleg a török terjeszkedés ellen folytatott elkeseredett küzdelem három évszázada alatt lesz a Pápaság mindig készséges és hű segítőkke.

III. Az Anjouk nemzeti királysága

Szent István a Róma-eszmében megújuló Szent Ágoston-i Civitas Dei és a katolikus világimperium megvalósítója magyar földön. Ez a hatalmas középkori szervező gondolat azonban a XIII. században már kimerülőben volt és a partikuláris törekvések

mindinkább önálló nemzetállamok alakjában jegecedtek ki. Ez a fejlődési folyamat az olasz városállamokban indult meg és forrta ki magát, de első diadalra juttatója a francia Capet-háza volt, melynek idegenbe szakadt és szinte egész Európát behálózó fejedelem-sarjai, bár a világhatalom fantómja nem szűnik meg őket kísértetni, erős nemzeti királyságok alapítására és szervezésére törekedtek. A Capet-ház nápolyi Anjou-ágát a keletrómai császárságra támasztott jogigénye vitte rá, hogy IV. Béla és V. István királyaink barátságát keresse. I. Anjou Károly, a nápolyi dinasztia megalapítója, fiát, a későbbi II. Károly királyt összeházasítja V. István leányával, Máriával, s a maga lányát, Izabellát László királyfihoz adja, aki e néven IV. lett árpád-házi királyaink sorában. Már 1290-ben, IV. Kun László halála után a nápolyi közvélemény szerint a leányág jogán az Anjouknak kellett volna a magyar trónt elfoglalniok, mert hiszen III. Endrét nem ismerték el igazi férfi ágról származó Árpád-ivadéknak. Atyját, postumus Istvánt ugyanis IV. Béla kizárta az Árpádok közül, mivel őt Estei Beatrix házasságtörő szerelemből született fiának tudta. 1292 január 6.-n Mária nápolyi királyné át is ruházta örökösödési jogát fiára, Martel Károlyra, sőt *Dante* és a firenzei krónikáiró, Giovanni Villani úgy tudták, hogy a pápai legátus őt magyar királlyá is koronázta volna.

Fulgeami già in fronte la corona
 Di quella terra che il Danubio riga
 Poi che le ripe tedesche abbandona

— mondja Martel Károly a *Divina Commediában* (Paradiso VIII. 64). A valóságban trónkövetelő maradt 1295-ben, huszonnégy éves korában bekövetkezett haláláig, de nápolyi és olasz szemmel nézve a dolgokat, úgy III. Endre, mint az őt a magyar

trónon követő cseh Vencel és bajor Ottó megcsalták, „félrevezették” (malmenare) a nemzetet és ennek boldogsága a jogos örökösökhöz, Martel Károlyhoz és fiához, Róbert Károlyhoz kapcsolódik. Az utóbbi már elfoglalta a magyar trónt, mikor Dante az 1300. évbe visszaképzelt túlvilági utazásának figyelmeztetését írja:

O beata Ungheria, se non si lascia
Più malmenare ... (Paradiso, XIX. 142-43)

Károly Róbert és utóda, Nagy Lajos teljesen magyarokká lettek. Az első, volt nevelőjét Druget Fülöpöt kivéve, nem tartott maga mellett olasz vagy francia tanácsadókat. Míg a Róma-eszme harcosának, Szent István intelmeinek tanúsága szerint is, idegen segítőköt kellett igénybe vennie, addig a nemzeti királyság megalapítója magyar munkatársakra támaszkodik. Életművében azonban a nápolyi udvar szelleme és főleg a nápolyi királyság berendezettsége vezérli.

Hogy a főnemességet magához édesgesse és műveltebb formákat vezessen be az udvarba, többek között tornajátékokat honosít meg. Emléküket őrzik ma is az olaszból eredt *pálya* (pallio), *pajzs* (pavese) szavak. Katonai szervezetét a földbirtokosok zászlaja, „bandiera”-ja alatt hadba vonuló „banderium”-okra alapítja. Adópolitikájában, a nyugati fejlődést követve, a XIV. század elején rohamos fejlődésnek induló városaink iparára és kereskedelmére támaszkodik s nagy kedvezményekkel segíti elő az Olaszországgal való forgalom megélénkülését. A *paszomány* (velencei: passaman), *kordován* (cordovano), *bakacsin* (baccaccino) szavak olyan iparcikkeket jelölnek meg, melyek ebben az időben áramlanak be országunkba, míg a *bárka* (barca), *kátrány* (catrame) nevek a tengeri hajózás olasz nyelvkészletéből kerültek át a magyarba. Azután

állandó értékű fizetési eszközként az 1252 óta Firenzében forgó „fiorino d'oro” mintájára 1325-ben olyan „Forint”-ot vezetett be, milyent 1278 óta a nápolyi király is veretett. A valószínűleg olasz egyetemmet végzett Nemeskei Dömötör tárnokmester az így fellendített kereskedelemre, iparra és bányászatra alapozta az Anjouk pénzügyi politikáját. A felségjogként szedett jövedelmek kezelését, mint ez a nápolyi királyságban is szokásban volt, Károly Róbert bérbe adta a bányavidékeken és kereskedelmi gócpontokban székelő kamaraispánoknak, akik közt kitűnő olasz szakemberekre akadunk. Ilyen lehetett az a Saraceno di Padova, aki a Pécsszerémi kamara élén állott. Mindezekkel a törvényekkel és rendelkezésekkel Károly Róbert, nápolyi példán indulva, a magyar államszervezetet a fiatal európai nemzetállamok sorában vezető helyre juttatta.

Károly Róbertet teljesen elfoglalják a szervezés gondjai. Fia, *Nagy Lajos* jól működő államgépezetet örököl tőle, úgy hogy nagyobb figyelmet szentelhet kulturális kérdéseknek, mikben, atyja szervezési munkálkodásához hasonlóan, olasz ihletések szavára hallgat. Az első közvetítők bizonyára olasz kereskedők voltak, genovaiak, pádovaiak, velenceiek, de főleg firenzeiek. Magyarországi megtelepülésükre vagy utazásaikra most már sok adatunk van és sokuknak neve ismeretes. Giovanni da Prato „Paradiso degli Alberti” című könyvében (1389), mely egy gyönyörű firenzei kertben összegyűlő társaság beszélgetéseit tartalmazza, van egy elbeszélés, mely élénk fényt vet arra, hogy milyen kivételes helyzetet éltek a firenzei kereskedők Budán és hogy Nagy Lajos királyunk mennyire kegyébe fogadta őket.

András herceg eljegyzése Johanna nápolyi királyleánnyal már 1332 óta nagyon szorossá fűzte az összeköttetést Nápolyal. Róbert Károly maga látogat el nagyobb csapattal őseinek városába s később

édesanyja is jár nagy kísérettel Nápolyban és Rómában, míg Nagy Lajos, öccsének galád meggyilkoltatása után, kétszer, 1347-ben és 50-ben vezet bosszúálló hadjáratot Itáliába. Francesco Petrarca, az olasz humanizmus előfutára megemlékezik latin leveleiben és „Argus” című pásztorkölteményében a gazzettről és várható büntetéséről, Giovanni Boccaccio pedig, mikor Francesco Ordelaffi környezetének tagjaként közelében tartózkodik, Nagy Lajos pártját fogja III. eklogájában, de alig hogy a magyar fejedelem elhagyta Olaszországot, három más latin költeményével már ellene fordul. Nagy Lajos hadjáratával kapcsolatos Petrarcanak egy követsége is, csak-hogy ő VI. Kelemen pápa megbízatásából épp azon buzgólkodott, hogy Verona fejedelmét Nagy Lajos útjának meggátlására bírja, mi eleve is kizárja, hogy találkoztak volna. Arról az üdvözlő beszédről, mely egy velencei Petrarca-kódexben maradt fenn, kiderült, hogy azt nem Petrarca, hanem Benintendi de'Ravegnani velencei kancellár mondta el 1356-ban Budán Nagy Lajos előtt. Nagy Lajos Cola di Rienzoval a régi Róma felélesztésének politikai megvalósítójával is alig találkozhatott személyesen. 1347-ben küldött ugyan hozzá követséget Budáról és tárgyaltak szövetségkötésről, de már Küküllei János színes leírása Nagy Lajos római fogadtatásáról 1350 szeptemberében és arról, hogyan utasította vissza a neki felajánlott „Roma ura” címet, nem Cola di Rienzoval kapcsolatos, mert a tribun ekkor már elvesztette hatalmát és IV. Károly császár foglya volt Prágában. Nagy Lajos visszatérő seregéből lemorzsolódott katonák elég szép számban maradtak Olaszországban. Ezek zsoldoscsapatokba verődtek és 1350—65 közt pápai meg nápolyi szolgálatban vitézkedtek.

Hogy azonban Nagy Lajos érintkezésbe került a humanizmusnak ama szellemével, melyet Petrarca, Boccaccio és Cola di Rienzo képviseltek, arra újab-

ban vannak egyéb adataink. Petrarca után a trecento végének kétségtelenül legkiválóbb humanistája, *Giovanni da Ravenna*, 1343-ban született Budán, ahol édesatyja, Conversino da Fignano vagy da Ravenna, a király orvosa volt. Budán a „chis” jelző ragadt rajta, mit megtartott akkor is, mikor anyja halála után Tommaso nagybátyjához került nevelőbe Ravennába. Nagy Lajos nápolyi hadjárata alkalmával a négyéves „chis” Giovannit elvitték az épp reggeliző királyhoz, aki egy gerezd almával kínálta meg. Ez a Giovanni da Ravenna „*Rerum memorandarum liber*” című emlékiratában elmondja, hogy Nagy Lajos nagybátyjának, Róbert királynak a könyvtárát hű orvosának és bizalmasának ajándékozta s hogy ez egy részét magával vitte Budára, más könyveket Tommasonál hagyott Ravennában, ismét másokat maga után küldetett, de ez utóbbiak útközben elvesztek. Azután a szerző elmond négy Nagy Lajosra vonatkozó anekdotát, melyek közül a legérdekesebbet alkalmasint magától Petrarcától hallhatta, midőn 1373 karácsonyán meglátogatta őt Arquaban. Eszerint Petrarca a pécsi püspökkel beszélgetvén, azt üzenté volna általa a királynak, hogy csökkentsé kissé vadászkutyáinak számát és tartson jobb latinistát kancelláriájában. Conversino da Ravenna bizonyára azok közé az averroista érdeklődésű természettudósok közé tartozott, akik különös fogékony-ságot mutattak az ébredező új, humanista szellem iránt. Közvetítésével főleg ilyen tárgyú könyvek juthattak el Budára, míg Róbert királynak egyéb könyvein, akinek az udvarában Boccaccio novellái születtek és akit Petrarca méltónak tartott arra, hogy költővé koronázása előtt tudását megvizsgálja, Giovanni da Ravenna nevelkedett nagybátyjánál.

Nápolyi hadjáratai után Nagy Lajos közvetlenül is megismerkedhetett a humanizmus új levél- és szónoki stílusával. Coluccio Salutati, a híres firenzei kancellár vagy ötven levelet intézett hozzá keres-

kedelmi és politikai ügyek tárgyában. Senecai stíluskon keresztül jut el először a királyhoz a humanitás-benignitas-királyi serenitas fogalomköre, valamint a fama és fortuna képzetei. Ugyanekkor élénkül meg a velencei követek budai szereplése is. Benintendi kancellár hétszer, humanista tanítványa Paolo de Bernardo ötször járt követségben a királynál; Lorenzo de Monacis is többször megfordult nála. Mindez hatással lehetett Nagy Lajos kancelláriájának gondosabb latinságára, mely különösen a 60-as években szembetűnő. De a trecento velencei humanizmusa, mely Petrarcanak ottani tartózkodására (1363—1368) és Benintendi de'Ravegnanihoz való barátságára vezethető vissza, a főleg Andrea Dandolo doge által képviselt diplomatikai történetírás megalapításában nyilatkozik meg. Kálti Márk Képes Krónikája, melyet 1358-ban, és Küküllei János Nagy Lajos életrajza, melyet 1363-ban kezdett meg szerzője, némi nyomát mutatják e változásnak. Az előbbi beszél fortunáról, az utóbbi bevezetését pedig össze lehetett vetni Andrea Dandolo Kis Krónikájának előszavával. Küküllei János elbeszélését oklevelekkel támogatja és az a tény, hogy történetét életrajz formájába önti, a humanizmus szellemére vall. Kálti Márk hún gesztára visszanyúló nacionalizmusa és Nagy Lajos Szent László kultusza viszont párhuzamosak a multnak ama újjászületésével, mely Olaszországban a rinascimento-t hívta életre.

E szellemi környezetben magyarázható csak meg a pécsi egyetem megalapítása 1367-ben, miben Nagy Lajos főleg olasz példát követett. Miért kereste volna meg különben már hét évvel korábban Carrara pádovai herceget, hogy engedje át neki az ottani studium generále Bartolomeo Piacentini nevű tanárát, ha nem rá akarta bízni a szervezés munkáját? Helyette később megnyerte Bolognai Bettino fia Galvanot, az egyházjog tanárát Padovában, kit Vilmos pécsi püspök nem csak gazdag fizetéssel látott

el — háromszor annyit keresett mint krakkói kartársa — de Saraceno da Padova háza mellett lakhellyel is megajándékozott és barátjává fogadott. Nem tudjuk, mikor távozott Pécsről, csak annyi bizonyos, hogy 1374-ben már a bolognai egyetemen tanított.

Az olasz példa szem előtt tartása természetes is. Hiszen már az Árpádok alatt tudunk a pádovai és bolognai studiumokban tanuló diákokról. István pozsonyi prépost 1263—66-ig, Orbász pozsegi prépost 1260 táján, Tamás mester esztergomi prépost pedig 1290 felé járt kinn. Az Anjou-korban számuk annyira megszorodik, hogy az idegen nemzetiségűek ismételten választják közülük rektorukat. Pádovában 1308-ban Laurentius de Ungaria, Bolognában 1316—17-ben Miklós nyitrai főesperes, később pedig Kanizsai János majdani esztergomi érsek és primás az idegen nemzetségek rektora. A XIV. században még három pádovai és egy bolognai magyar rektor neve ismeretes.

Valószínű, hogy az így alapított pécsi egyetemet, melynek feladata az is lehetett, hogy hathatósan ellensúlyozza a délvidéken mindjobban terjedő patarén-bogumil eretnokségeket, megérintette a humanizmus szelleme. Az ott elmondott dominikánus hitszónoklatok legalábbis erre látszanak mutatni. De, annak ellenére, hogy már 1233-ban ők kaptak megbízatást a délvidéki hittérítésre, mégis az assisii poverello követői munkálkodtak legbuzgóbban a nép között ennek érdekében. Az ő munkásságukkal függ össze az első magyar könyv keletkezése, mely egy kétségtelenül Itáliából beszármazott latin szövegek alapján fordított Szent Ferenc életrajzot tartalmaz. A Leo testvér által összeállított „Speculum Perfectionis” és az „Actus Beati Francisci” olyan kompilációja állt a magyar szerző előtt, amelyben az olasz idézetek nem voltak latinra fordítva. S ez oly rokonságot tartott a híres Fioretti eredetijével, hogy

az olasz és magyar fordítás huszonegy azonos fogalmazású fejezetet mutat fel, mégpedig úgy, hogy az első kilenc sorrendben is megfelel egymásnak. Az 1350 táján keletkezett Fioretti magyar testvére mindössze néhány évtizeddel fiatalabb nála s vele közös ihlet szülötte. A *Jókai-kódex*ben fennmaradt Szent Ferenc életrajz azoknak a „spirituális” vagy „obszerváns” ferenceseknek volt bibliája a szakadárokkal való küzdelemben és harci könyve a már kolostorlakó „Konventuálisokkal” szemben, akikre Vernehegyi Bertalan vikariátusa alatt Nagy Lajos a déli végeken a térítés munkáját bízta. Az irántuk mutatott előszeretetet a királynál egyébként nápolyi örökség volt. Robertnek és feleségének, Sanchának udvara tele volt velük és ők alakították át ott a magyar fejedelmi rokon, Boldog Margit életrajzát olyan humanista és túlzottan spirituális értelemben, milyennek alakja az úgynevezett „Nápolyi legendá”-ban és a neki tulajdonított „Specchio delle anime semplici” lelki önéletrajzban mutatkozik.

Az Anjou-kori művészet olasz kapcsolatai is szembetűnőek. Mint építészeti emlék a kassai egyhajós Szent Mihály kápolna emlékeztet az umbriai falusi templomok stílusára. A szepeshelyi székesegyház kapuja felett látható ábrázolás, melynek mestere 1317-ben Róbert Károly koronázását festette meg, szoros rokonságot mutat a híres sienai Simone Martini ugyanez évben Nápolyban festett oltárképével, melyen a franciskánussá lett Anjou, toulousi szent Lajos koronázza királlyá öccsét, Róbertet. Egészen határozottan az Anjouk által meghonosított olaszos irányú helyi kulturának eredményeiül ismerhetők fel a Bécsi Képes Krónika (1358) és az Aristotelesnek tulajdonított *Secreta Secretorum* kódexének (1371—82) miniatűrái, valamint a Szent György lovagok pecsétje (1326), István hercegnek, Nagy Lajos öccsének pecsétje (1351), a pécsi dóm-múzeum Szent György-domborműve. A vatikáni

könyvtár egy XIV. sz.-i képes legendáriumának Sz. László, Imre és Gellért életéből vett jelenetei is egy bolognai hatás alatt dolgozó magyar miniátorral ismertetnek meg. Ebben a hazai Anjou-hagyományban gyökerezik a híres testvérpár, Márton és György kolozsvári szobrászok művészete, mely azonban még közvetlen olasz kapcsolatokat is tart fenn. Bizonyosra kell vennünk, hogy Firenzében nyerték továbbképzésüket. Szent István, Imre és László általuk készített és szabadon elhelyezett álló nagyváradi szobrainak némi elszigetelt előzménye csak Olaszországban található, míg a nagyszerű prágai Szent György-szobor rokonai Firenze, Siena és Orvieto területén vannak. Olasz példákra megy vissza legkésőbbi ismert művük, a nagyváradi Szent László-szobor is (1380), melyen a király nyugodtan lépkedő paripán ül s a jobbjaiban tartott harci bárdot méltóságteljesen felemeli. Az esztergomi palota szibillái és prófétái a trecento egy olasz festőjét, talán Niccolò di Tommasot vallják mesterükül. Viszont a veronai Alticchiero az 1370-es években a padovai Basilica del Santo San Felice kápolnájában Ramiro király képében Nagy Lajost festi meg.

Az olasz-magyar humanista kapcsolatok első konkrét nyoma azonban csak Nagy Lajos leányának, Máriának idejéből származik. Lorenzo de Monacis, a velencei köztársaság Magyarországot járt titkára, Durazzoi kis Károly trónkövetelő tragédiáját ötszázötven hexaméterből álló latin hőskölteményben énekelte meg, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy elhárítsa a királynékról a gyilkosságra való felbérlet gyanúját (1387).

IV. Zsigmondtól Mátyásig

A délvidéki vallásos forrongások, melyekkel szemben az obszerváns mozgalom az olasz Marchiai Jakab inquizitori működésével csak 1440 táján tud jelentősebb eredményt elérni, már bizonyos előfeltételeket teremtettek ott a középkort tagadó, vagy legalábbis belőle kilépő eszmék befogadására. A zágrábi egyházmegye tagjai ekkor már szinte rendszeresen tanultak olasz egyetemeken. Érlelőleg hatott másrészt a humanizmus befogadására az, hogy Mária férje, Zsigmond (1368—1437), Budát a római császárság voltaképeni központjává tette, s hogy ezáltal a magyar főpapság és főnemesség bizonyos nemzetközi élet részesévé lett, mit még csak előmozdított a kor két nagy mozgalmában, a zsinati és lovagi kulturában való részesedés. Zsigmond maga családi származásánál fogva kiváló érzéket hozott magával új műveltségi áramlatok megértésére. Atyja, IV. Károly cseh király és német-római császár az irodalom és művészet őszinte pártfogója volt: kancellára a kiváló humanista Johann Neumarkt-Noviforensis. Öccse, Vencel szenvedélyes könyvgyűjtő, akinek nagy műízléssel kiállított kódexei Zsigmondra szálltak örökségül.

Magyarországot ekkor számtalan szál fűzi az európai politika szövevényéhez, a vatikánhoz és az olasz fejedelmi udvarokhoz. A Nagy Lajos korából itt maradt, sőt azóta tetemesen megszaporodott olasz kereskedők most már fokozottabban közvetítették az olasz művészetet hazánkban. Egyiküknek, Luca Pecchia firenzei selyemárusnak pultja mögül indult ki Filippo Scolarinak egészen olaszos renaissance-szabású pályafutása. Ez a firenzei kereskedelmi utazó temesi gróffá és ispánná, a török elleni háború condottierejévé küzdötte fel magát a kozmopolita szellemű új magyar életben. *Pipo Spano*, ahogyan Filippo kicsinyítőjével és az Ispán szó elrontásával

Firenzében becézték, vagy Ozorai Pipo, ahogy felesége birtoka után itthon hívták, azután firenzei egyházi férfiakat, bankárokat, kereskedőket, katonákat vonz Magyarországra és állandó kapcsolatokat tart fenn szülőföldjével. Rokona, Andrea Scolari váradi püspökké, Giovanni Buondelmonte kalocsai érsekké lesz. Közvetítésével nyeri el és viseli tizenkét éven keresztül Branda Costiglione is a veszprémi püspöki széket. Ezek a főpapok ismét egész kis olasz udvart gyűjtenek maguk köré. Andrea Scolari 1426.-i váradi végrendeletéből tudjuk, hogy Conradus de Cardinis de Florentia rokonán kívül még két firenzei van körülötte: orvos, borbély is olaszok. Pipo Spanonak és rokonainak mecénási működése közvetít először renaissance-elemeket hazai művészetünkben. Ozorai Pipo Székesfehérvárott sírkápolnát, Ozorán palotát, Lippán kórházat építtet. Andrea Scolari Váradon kápolnát és oltárokat állíttat, végrendeletével kolostort alapít, templomot építtet újjá. Filippo kiváló építész hozat magának szülővárosából, az ott „kövér asztalos” (grosso legnaiuolo) néven ismert Manetto Ammanatinit, míg épületeinek díszítésében a korai quattrocento egyik legnagyobb olasz festőjének, Masolino da Panicale-nek juttat részt, aki 1424-25-ben tartózkodik nála. A váradi püspök faliszőnyegei, finom művészi pecsétje, ezüst ötvöstárgyai a mellett bizonyítanak, hogy neki is voltak olasz művészei. A kalocsai érsek és veszprémi püspök mecénási tevékenységéről szintén tudunk.

Úgy látszik, Pipo Spano mellett nevelkedett fel és tőle sajátította el a hadviselés elemeit a fiatal Hunyadi János. Hazatérése után, Branda Castiglione egymás mellé festeti alakjukat Castiglione d'Olona-i püspökségének keresztelő kápolnájában azon a Heródes lakomáját ábrázoló freskón, melyen maga is szerepel az ugyancsak Magyarországon megismert Giovanni Domenici dominikánussal együtt, aki itt rövid ismertetést írt Boldog Margit kultuszáról és

1419-ben Budán halt meg. Ugyanott püspöki palotájának egyik termében Masolinoval Veszprém látképét is megfestette. Lombardiai székhelyének e két freskója ma is hirdeti Magyarországhoz való visszavágyódó ragaszkodását.

Magának Zsigmondnak a terveibe bepillantást engednek azok az adatok, melyek szerint 1414-ben elkérte a sienai kórház tervrajzát, majd Domenico di Bartoloval lerajzoltatta magának a sienai dóm padlódíszét. A Schedel-krónika és Perényi-inkunabulum miniatűrje ugyan azt mutatja, hogy a budai várpalota összbenyomásában gótikus épülettömb maradt Zsigmond alatt is, de a belsejéről fennmaradt emlékek egy zsigmondkori protorenaissance érvényesülése mellett szólnak, mely egyenest Brunelleschi műhelyével mutat rokonságot s Ammanatini közreműködését tételezi fel. A grosso legnaiuolo valóban Scolari Fülöp halála után 1444-ben bekövetkezett elhunytáig a királyi udvar szolgálatában állott. Egy egykorú spanyol író megjegyzése alapján azt is valószínűnek kell tartanunk, hogy a Zsigmond által épített „Friss palotá”-nak minden oldalról szabad lovagterme a pádovai palazzo pubblico „salone”-jának mintájára készült. Zsigmond közvetlen érintkezésbe az olasz művészettel azonban csak 1433-ban, római koronázási útja alkalmával került. Sienától Rómáig kíséretében van Ciriaco d’Ancona, az ókorért lelkesedő kereskedő-tudós, aki bizonyára felhívta a császár figyelmét az antikitás emlékeire. A koronázás ünnepi díszletezését az épp Rómában tartózkodó Donatello tervezte, s Zsigmond bizonyára nem ment el érdektelenül ama számos ábrázolás előtt sem, mire a nagy történeti esemény kiváló olasz művészeket buzdított.

A zsigmondkori olasz-magyar összeköttetések az iskolázás és művészeti tanulmányok terén is élénkek. Szepesi János a XIV. század végén két ízben is tanít Pádovában, s itt, valamint Bolognában nyolc ma-

gyar rektor neve tűnik fel. 1390-ben egy Giovanni d'Ongaria nevű művészre akadunk Olaszországban, míg egy Michele d'Ungheria Gentile da Fabriano-nál dolgozik 1430 táján. Sienában 1380—1422 között bizonyos Giovanni di Giacomo magyar festő és ötvös működik. Bizonyára ezek és társaik honosítják meg nálunk azt a sodronyzománcnak nevezett ötvöstechnikát, mely már a XIII. század végén és a XIV. elején Velencétől Nápolyig általános elterjedettségnek örvendett, de Olaszországban hamar lehanyaglott s aztán világszerte magyar művészi megnyilatkozásként vált ismertté.

Még nagyobb hatással volt a magyar művelődés fejlődésére a nyugati egyházszakadás megszüntetésére összehívott *konstanzai zsinat*. Zsigmond ott nagy magyar kísérettel jelent meg és a különböző nemzetiségű főpapok hosszú zsinati együttléte az olasz humanizmusnak európai és magyarországi elterjedésére óriási befolyást gyakorolt. Már kezdetben a császár és király szolgálatába szegődött a híres firenzei görög tanár, Manuele Chrisoloras, akinek a helyét 1415-ben bekövetkezett halála után egy Zabarella kardinális kíséretében ott időző isztriai származású humanista, Pier Paolo Vergerio foglalta el. Ez utóbbinak magyar érdeklődése már jóval korábban származott. Padovában Nagy Lajos udvari orvosa Budán született fiának, Giovanni da Ravennának humanista köréhez tartozott Ognibene da Scalaval és Lodovico Cattaneoval együtt, akikkel őt majd újra együtt találjuk Budán. Branda Castiglione veszprémi püspök szolgálatában még ennek római protonotárius korában állott, Chrisolorasnak pedig tanítványa volt Firenzében. Zsigmond voltakép Giovanni da Ravennát hívta meg udvarába, s csak midőn ez magas korára való hivatkozással kitért a megtiszteltetés elől, esett választása *Pier Paolo Vergeriora*, akít 1417 elején a költői babérral díszített. Mint császári „referendárius” s talán egyben udvari

történetíró kísérte el őt Magyarországra. Tudunk egy „De gestis Sigismondi regis Pannoniae” című elveszett munkájáról és nevét több okmányon megtaláljuk az Ognibene della Scala, Lodovico Cataneo, Giovanni de' Milanesi nevével együtt. 1390 és 97 közt írott beszédei és Petrarca Africa-jának kiadása kiváló humanista érdeklődésről tanuskodnak. Zsigmond ismételten hivatalos orációk tartásával bízta meg, de 1426-ban elfordult tőle a királyi kegy s ő elvonultan élt tovább Budán 1444-ben bekövetkezett haláláig. Követségbe jövő humanista honfitársai — Ambrogio Traversari, Antonio Loschi — azonban mindig felkeresik és ha levelezése új hazájában ki is apadt, maga budai jelenléte szinte szimbolikusan jelzi a magyar humanizmus kezdetét. Giovanni de Dominis váradi püspök meghívására ellátogatott Váradra, hol Szanoki Gergely lengyel humanistával együtt Vitéz János prépost vendége volt és symposion-vitájuk a második házasság kérdése körül forgott. Vitéz János kétségtelenül elsősorban Pier Paolo Vergeriotól kapott ösztönzést az antik irodalomban való humanista elmélyedésre. Ha nem is egészen világos, volt-e Vergerionak valamelyes kapcsolata a budai kancelláriával, kétségtelen, hogy a Giovanni Ravenna-Vergerio vonallal párhuzamos a kancelláriában a humanizmus megerősödése. Ezt uralomra azonban csak Vitéz János juttatja. Ugyanakkor a temesi gróf, Ozorai Pipo először igyekszik egy kis humanista kört gyűjteni maga köré.

Talán Rátholdi *Tar Lőrinc utazása* Szent Patrik írországi purgatóriumában is a konstancai zsinaton nyerte ihletét. Lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy a szerző, aki mint Zsigmond kedves embere régebben már Velencében is járt követségben, elkísérte urát a konstancai zsinatra, ahol Johannes de Serravalle a császárnak átnyújtotta a Divina Commediának neki ajánlott latin fordítását. Lőrincünk, akár csak Dante, úgy képzei, hogy valóságban s nem

álomban teszi meg az utazást, gyertyái, elesége a túlvilági bolyongásban elfogynak; Mihály arkangyalban neki is van vezető Vergiliusa, aki kétségeiben felvilágosításokkal szolgál; mint Dante, elholt és életben lévő egyének ördög-sanyargatta lelkeivel — őseivel, szüleivel, rokonaival, barátaival, jötevőivel, gyermekeivel — találkozik; ő is, mint Dante, titkos üzeneteket visz a felvilágra, így elmondja, hogy látta a tüzes fürdőt, mely Zsigmondot parázna voltáért várja.

Vitéz János 1433 táján került be a kancelláriába, melyben, a még egy évtizeden túl Budán lakó Vergerio hatása alatt, az olasz humanizmust meggyökerelteti és továbbszármaztatja Mátyásig. Műveltségét Hunyadi János annyira megbecsülte, hogy fiainak a nevelését bízta rá. A nagy hadvezér és kormányzó hamisítatlan renaissance-pályája is alacsony sorsból indult ki, mint az Ozorai Pipoé, aki mellett ifjúkorában vitézkedett. 1431—33-ig Zsigmond lombardiai kíséretétől leszakadva Visconti Fülöp milanoi herceg szolgálatában állott. Itt „Bianco”-vitézt — így forgatták ki a milanoiak a Jankót — egy olasz legenda csakúgy Nagy Lajos özvegyének és egy veronai Scaligeri törvénytelen fiának tartotta, ahogyan Mátyást egy magyar hagyomány „Zsigmond királytul és egy bujér asszonytul” származtatta. A sok tekintetben rokon szellemtől áthatott három nagy uralkodót, Nagy Lajost, Zsigmondot és Mátyást így akarja a néphit képzelt olasz és erdélyi anyán keresztül egymáshoz kapcsolni. A Carmagnolák és Niccolò Piccininok idején Hunyadi Milanoban lesi el és tökéletesíti a modern hadvezetés művészetét. Ha latinul nem is tudott, megtanulta ott megbecsülni a humanista kultúrát s ennek szép jelét őrzi annak a nápolyi humanistának egy hozzá intézett levele, aki már Ozorai Pipoval is érintkezésben állott. Benne Poggio Bracciolini örömét fejezi ki, hogy Hunyadi szívesen olvassa munkáit s őt humanista

tanulmányokra buzdítja. Bár erre később sem jutott ideje, olasz kapcsolatait mindig ápolta. Kormányzó korában Alfonso d'Aragona nápolyi fejedelemben, Poggio pártfogójában keres szövetségest a török elleni háborúban, a magyar trónt ajánlva fel neki. Vitéz János segítségével Mátyásra átszarmazik Hunyadi megbecsülése a humanizmus iránt, s hagyományossá lesz családjában az olasz, főleg nápolyi és milanoi kapcsolatok keresése.

A magyar humanizmusnak Vitéz János által Zsigmondtól Mátyásig való átöröklődésében természetesen számos más szál is közreműködött. Elsősorban, bármennyire lehanyaglott is a budai udvar a császár halála után, utódai a magyar királyságban nem voltak minden művelődési érdeklődés híján. Albertnek (1437—39) vannak könyvei. Részére készült Dante De Monarchiájának az a kézírata, melyet ma a Nemzeti Múzeum őriz. V. László visszaköveteli III. Frigyesről, mint őt illető örökséget, a Vencel könyvtárát. Ő különben maga is megfordult volt Firenzében s a signoria pompás fogadtatását trónralépte után fényes követséggel viszonzta. Zsigmond római útjától Mátyás megválasztásáig a kereskedelmi összeköttetések folyamatosága Firenzével nem szakad meg.

Azután itt van III. Frigyes császár anyai részről olasz származású kancellárja, Schlick Gáspár (mgh. 1449), a Pataki Névtelenünk által 1577-ben fordított Aeneas Sylvius Piccolomini Eurialus és Lukréciajának szerelmi hőse, aki mindig szívesen tart fenn összeköttetést az olasz humanistákkal, Magyarországon terjedelmes birtokai vannak, sőt magyar mánásnak vallja magát. Még fontosabb, hogy ennek bécsi kancelláriájában 1442-ben egy rendkívüli termékeny, vérbeli olasz humanista, egyben már koszorus költő, az előbb említett *Aeneas Sylvius Piccolomini* nyert alkalmazást. Ez V. Lászlóhoz írja *De institutione puerorum* című munkáját s általában

igen kiterjedt levelezésével épp oly propagatív ösztönző munkát fejtett ki a humanisztikus műveltség érdekében Középeurópában, mint amilyet egy évszázaddal előbb Petrarca fejtett ki Olaszországban. Már pedig Vitéz Jánost benső viszony fűzte III. Frigyes császár humanista titkárához. Az V. László kiszolgáltatása tárgyában folytatott tárgyalások alkalmából gyakran találkoztak. Barátságukat kölcsönös szolgálatok szilárdították meg. Aeneas Sylvius részben Vitéz közbenjárásának tulajdonította, hogy a bíbort elnyerte, viszont, midőn emez Hunyadi László kivégeztetése után fogságba került, a sienai bíboros egész befolyását latba vetette kiszabadulása érdekében. Ha olykor ellentétes érdekeket is kell képviselniök, humanista szónoklataik egymásról a legnagyobb udvariasság és elismerés hangján szólnak és Vitéz érezhetőleg igyekszik alkalmazkodni barátjának ékesszólásához általa kedvelt fordulatok és szójátékok alkalmazásával. De a Vitéz nyomdokait követő második magyar humanista nemzedék sem mulasztja el, hogy a nagy apostollal érintkezést keressen. Janus Pannoniusnak első dolga, mikor 1451 elején hazalátogat Ferrarából, Aeneas Sylviusnak írni. Kosztolányi Polykárp György is hozzá fordul pártfogásáért. A későbbi (1458) II. Pius pápa propagatív munkája által teremtett középeurópai szellemi légkörnek így kétségtelenül szintén megvolt a maga része Mátyás humanista udvarának kialakulásában. Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy I. Ulászló környezetében Budára érkezett két olasz humanizmuson nevelkedett tanácsosa, Szánoki Gergely és Lassocki Miklós, akik benső összeköttetésbe kerültek Vitéz Jánossal. E közvetlenül olasz és olasz forrásból táplálkozó német-lengyel szájak mind hozzájárultak az ő humanista egyéniségének kialakulásához. Mégis az új műveltség elsajátítása nála elsősorban egyéni erőfeszítés gyümölcse, hiszen ez még inkább művészet, mintsem

tudomány volt, mit rendszeres tanulmány nélkül is el lehetett sajátítani. A délvidéki eretnokségek közt való nevelődése és az Olaszországgal élénk kapcsolatokat fenntartó zágrábi egyházmegyében megkezdett egyházi szolgálat hajlékonyá tették lelkét, hogy kilépjen a középkor gondolköréből. Pier Paolo Vergerio, Enea Silvio Piccolomini, Szánoki és Lassocki befolyása azután megtette a magáét, ha nem is sikerült megvalósítania azt a vágyát, hogy Olaszországba utazzék „tudományos ismereteinek gyarapítására, különösen pedig a görög és latin irodalom tanulmányozása végett”. 1444 tavaszán csak Zágrábig jutott el, mert a Horvátországban garázdálkodó rablócsapatok visszatérésre kényszerítették. 1451.-i készülődése sem járt sikerrel.

Vitéz János a legkorábbi olasz humanisták ama csoportjához csatlakozik, mely főleg gyakorlati haszna miatt becsüli meg az új műveltséget és azt kancelláriai iratokban és politikai orációkban a klasszikus minták utánzásával alkalmazza. Albert, I. Ulászló, Hunyadi János, V. László uralkodásának egymásra következője alatt, mint kancelláriai hivatalnok, tanácsadó és végül kancellár ő viszi át a Pier Paolo Vergerio által kezdeményezett klasszikus hagyományt Mátyás kancelláriájához. Már V. László nevében Alfonz nápolyi királytól és Borso d'Este ferrarai hercegtől követek útján olyan könyveket kér, melyekből a magyar fejedelem a rómaiak és más népek uralkodóinak kitűnő tetteit megismerhesse. Ő lesz azután a híres firenzei könyvkereskedőnek, Vespasiano da Bisticcinek első magyar vevője, kit ez áradozóan dicsér életrajzi megemlékezéseiben. Az általa forgalomban tartott kódexanyag nagy része megvolt könyvtárában, melynek ma is huszonhat kéziratát ismerjük. Legtöbbjük tele volt Vitéz javításaival és jegyzeteivel, mert neki is, mint a korai quattrocento olasz humanistáinak figyelmét főleg a filológiai szöveg helyesség kötötte le. Ily

szempontból már könyvei beszerzésénél nagy gondot fordított. Kedves volt Vitéz előtt az olasz humanistáknál szokásos vitázás is. Váradon az öreg Pier Paolo Vergerio, Szánoki Gergely és a ciprusi Podocataro Fülöp voltak szívesen látott vendégei. Később Esztergomban Galeotto és az által alapított pozsonyi egyetem tanárai valóságos kis akadémiát alkottak körülötte. Klasszikusokon nevelkedett földi dicsőségérzésének világos jelét adja azután, mikor az általa fogalmazott államiratokat és hivatalos leveleket egy kódexbe másoltatja, nyilván olvasmányul szánva őket az utókornak. Nem a tárgyalat ügy, hanem az iratok humanista formája fontos a részére. Az általa csodált olasz műveltségnek továbbplántálására azután egész kulturpolitikai programot eláruló és főleg iskoláztató tevékenységben megnyilvánuló mecénási működést fejtett ki, hogy a magán érzett hiányokat a jövő nemzedéknél rendszeres nevelés útján pótolja. Az általa pártfogolt ifjak két csoportját figyelhetjük meg. Az egyiket — unokaöccse, Csezmiczei János (Janus Pannonius), Kosztolányi György, Simone de Ungaria, a hozzá vetődött ciprusi Podocataro György tartoznak ide — Veronai Guarinushoz, a híres ferrarai mesterhez küldi, hogy a latin mellett a görög irodalmat is jól megismerjék. A másiknak a pádovai egyetemre való kiküldetéssel gyakorlatibb irányú, jogi kiképzést szánt, hogy velük azután az alsóbb kancelláriai hivatalokat tölthesse be.

Pártfogoltjai között messze kimagaslik *Janus Pannonius* alakja. Ő már a második olasz humanista-nemzedékhez csatlakozik, melynek számára az új műveltség nem autodidaxis, hanem rendszeres nevelés eredménye. Tizenháromtól húsz éves koráig Guarinus házában és iskolájában a latin és görög írás és kiejtés elemeiből kiindulva, grammatikai, lexikológiai és mitológiai tanulmányokon keresztül emelkedett a retorikai készség és az antik filozófia gondolatainak

elsajátításához. Ez a hét év, meg a pádovai egyetemen töltött négy esztendő teljesen pogány szabású humanistává formálták a Verőce-megyei ifjút, aki teljesen fesztelenül mozog az ókor történetének eseményei, a mitológia meseszövevényei, a klasszikus kifejezőkészlet formái között. De magában az olasz humanisták köztársaságában is kezdi magát egészen otthon érezni s a tömjénezett csodagyerek szerepét játszani. Levelez, hízeleg, gúnyol, polemizál s egy olyan fejlett irodalmi életbe melegszik bele, melynek hiánya hazatérte után nyomasztólag nehezedik kedélyére. Költői gyakorlatának műformái is egészen az egykorú olasz humanizmus divatját követik. Epigrammákkal kezdi, melyek Martialis szófűzését és stílusfordulatait utánozzák, vagy ama évek divatköltőjének, Beccadellinek Hermafroditusát követik. Folytatja hosszabb lélekzetű dicsőítő és menyegzői költeményekkel, melyekben szónoki hajlamai nyilatkoznak meg. Az ő fővágya is azonban, mint Petrarca óta minden humanistáé, hogy egy nagy latin éposz megírásával tegye halhatatlanná nevét. „Annales” címen írt egy magyar történetet tárgyaló hexameteres hőskölteményt, melynek kézírata elveszett. A görög irodalomért való lelkesedése fordításokban nyilvánul. Már Pádovában Plutarchost tolmácsolja latinul, 1465-ben a humanisták kedvenc filozófusát, Plotinost fordítja, majd az Ilias foglalkoztatja. Mindenekelőtt azonban büszke öntudattal hirdeti, hogy Pannoniába ő vezette be elsőnek a költészet múzsáját. Hamisítatlan olasz humanista göggel fejedelmek fölött álló vatesnek vallja magát. A tizennyolc éves csodafjú III. Frigyes császárnak osztogat tanácsot, Anjou Renére írott epikus lendületű dicsőítő költeményével pedig, Petrarcához hasonlóan, a világesemények irányítására szeretett volna befolyjni. Hazatérése után, mint pécsi püspök, Mátyás legbensőbb munkatársává lett. Megbízásából 1465-ben Rómában járt követségben, s ezt az útját felhasználta arra,

hogy Firenzében Marsilius Ficinussal, a humanista mozgalom neoplatonikus filozófusával megismerkedjék, Vespasiano da Bisticcinél pedig könyveket szerezzen be. De Mátyásban mindinkább kiütköztek a renaissance-uralkodó tirannikus hajlamai. A cseh koronáért folytatott küzdelemben símuló corteggiana volt szüksége és nem bíráló vátesre, milyennek Janus Pannonius mutatkozik, mikor Plutarchos-fordításának előszavában csak akkor mondja őt méltónak Trajánhoz, ha a derék emberek tanácsára hallgat s ifjúi hévtől nem engedi magát elragadtatni. Janus Pannoniust viszont egyéb sérelmek mellett Vitéz Jánossal együtt épp az egykorú olasz humanizmus irodalmi gyökerű tirannus-gyűlölete indíthatta az 1471.-i összeesküvésre, mely mindkettejük tragikus bukásával és halálával (1472) végződött. Lodovico Carbo értesítése szerint Mátyás az összeesküvést egyenest az Itáliában felszívott eszméknek tulajdonította, s „alig volt visszatartható, hogy törvényes rendeletként ki ne mondja, hogy magyarnak tudományos képzés miatt ne legyen többé szabad Olaszországba mennie.” Mátyásnak ez ellenérzése megszakítja a humanizmus magyarrá válásának már megindult folyamatát, s az európai humanizmus szempontjából is egyik legkiválóbb latin költő bukása után elsenyveszt olyan tehetségeket, melyet Báthory Miklósban vagy Garázda Péterben inkább csak sejthetünk.

A magyar humanizmus és renaissance teljes kivirágzását azonban épp *Mátyás* maga képviseli. Segítőtársai az 1471.-i összeesküvés és főleg az Aragoniai Beatrix-szel kötött házasság után szinte kizárólag olasz írók és művészek lesznek. Ő annak a renaissance fejedelemnek első nagyvonalú képviselője, akinek a képét Machiavelli fogja majd megrajzolni Principe-jében. Alacsony származású családjának szerephez jutását és a maga királyi trónra emeltetését ugyanaz a társadalmi átalakulás tette

lehetővé, aminek az olasz Principe-k köszönhatték hatalmukat. Innen helyzetüknek és uralkodói módszerüknek hasonlósága. Innen irodalom- és művészetpártolásuk azonossága is. „Az ő dicséretük, hódolatuk, tömjénezésük pótolta a falakról letekintő ősök arcképcsarnokát” — mondja Huszti József, e kor egyik legjobb ismerője. Machiavelli megfigyelése szerint a régi uralkodóházból való származás híján mindig éberségre kényszerült uralkodóművészetük két alappilléren nyugszik: a törvényen és fegyveren. Mátyás mindkettőt feltétlenül kezében tartja. Két nála járt olasz humanistának, Callimachus Experiensnek és Aurelius Brandolinus Lippusnak fejtegetései világosan mutatják, hogy ő maga akart lenni az „élő törvény” és hogy a törvényt folytonosan a változó körülményhez szabó munkálkodást épp úgy alapjának tekintette minden kormányzásnak, mint az olasz tirannus, akiről Machiavelli a maga eszményképét mintázta. Hogy pedig milyen fontosságot tulajdonított a jó fegyvernek, azt eléggé bizonyítja híres állandó hadseregének, a „fekete sereg”-nek a felállítása. E két alappillér azonban szilárdan kell hogy támaszkodjék a nemzet egy rétegére. Mátyás hamarosan rájött arra a Machiavelli által hangoztatott elvre, hogy a hatalom legbiztosabb alapja nem a nemességben, hanem a népben keresendő. Callimachus „Tanácsai” és számos Mátyás-anekdota bizonyítanak emellett, hogy a király ezt az elvet tudatosan alkalmazta. Ezekre az alapokra építette fel Mátyás egészen machiavellii államművészetét, melyet nagy egészében és részleteiben figyelt meg budai tartózkodása alatt Callimachus Experiens. „Attila” című röpirata, melyben ez észrevételeit lefekette, hogy ellenséges érülettel figyelmeztessen a nagy király imperialisztikus törekvéseire, Machiavelli Principe-jének előfutára.

Uralkodói koncepciójának szolgálatában állanak művelődési törekvései is. Hatalomra jutása kezdetén

Vitéz János és Janus Pannonius képezik a közvetlen kapcsolatot az új olasz kultúrával, melynek folyamatos beáramlását az Anjouk óta állandóan figyelemmel kísérhettük. Az 1471.-i összeesküvés után az első sikot tudományban, művészetben és irodalomban egyaránt olaszok foglalják el. Mátyás azonban már a 60-as években másoltatott könyveket Milánóban. Ezzel a várossal Ippolita Sforzával való házassági terve miatt szoros összeköttetésben állott. 1471-ben Rómába küldte Blandius nevű miniátorát, hogy ott kódexeket szerezzen be részére, s négy évvel később Taddeo Ugoletto útján megvette a bolognai Manfredini-család könyvtárát. 1467-ben ugyancsak Bolognából behívta Aristotele Fioravanti építész, aki valószínűleg hadiépítkezéseket irányított nálunk és innen távozott Oroszországba. Galeotto Marzio, Janus Pannonius humanista-barátja 1461-ben járt először Budán s annyira felkeltette Mátyásban az érdeklődést a görög irodalom és filozófia iránt, hogy az Argiropilost hívta meg magához Firenzéből. A Signoria válaszából úgy következtethető, hogy csak az 1471.-i összeesküvés kirobbanása akadályozta meg a XV. századi platonista filozófia nagy előfutárának Budára érkezését.

Néhány évi cezura után Mátyás művészetet és irodalmat pártoló tevékenysége az 1477-ben Aragoniai Beatrix-szel kötött házassága után öltött igazán nagy arányokat. Érkezése egész olasz udvartartást von maga után: titkárokat, felolvasókat, gyóntatókat, orvosokat, zenészeket, akiknek a száma a hét éves Estei Hipolitnek beiktatása után az esztergomi érseki székbe (1487) tetemesen megnövekszik. A Nagy Lajos óta beözönlő firenzei kereskedők előzőnlötték az „Olaszok utcájá”-t, a mai Petőfi Sándor utcát Pesten. Lorenzo de' Medicivel az uralkodópár ismételten vált levelet. Még gyakoribb a követjárás Beatrix és nővére, Eleonora közt, aki Ercole d'Este ferrarai fejedelem neje. Ily körülmények kö-

zött a budai udvar egészen olaszos színt nyer s Bonfini méltán mondja Mátyásról: Pannoniam alteram Italiam reddere conebatur. A nápolyi és ferrarai udvarokban nagy becsben álló legfrissebb zeneélet divatja uralkodik Budán. Már a század eleje óta az akkor töléletesített orgonának készítői jönnek-mennek Olaszország és Magyarország között. A velencei Carrer-múzeumban ma is mutatják „Mátyás király orgonájá”-t. Ő kezdettől fogva nagy súlyt fektetett az egyházi zenére és 1489 táján az olasz Dávid mester volt az orgonistája. Lantosai, köztük a híres ferrarai Pietro Bono, és énekesei, kiknek érdekében Beatrice hosszú levelezést folytat nővérével, a zenének akkoriban megszülető szólista formáját honosítják meg nálunk, s ennek dallamai a XVI. század folyamán leszívárognak a nép közé. Eleonora álarcokat is küld, hogy ez az olaszos multság se hiányozzék a budai udvarban. A renaissance életstílus olyan mindennapi részletekig megnyilvánul, milyenek az evőeszköz használata, a szabadban étkezés, a sólyomvadászat multsága, a lehulló fürtök és borotvált arc divatja. Diomede Carafa nápolyi humanista a magyar királynőnek ajánlta egy Castiglionet megelőző, udvari illemre tanító munkáját, a „Trattato de lo optimo cortesano”-t, mely az udvari etikett illemkódexévé lett Budán.

Az olasz renaissance-életstílusnak ily mindjobban erősödő meghonosodásával párhuzamosak Mátyás művészeti, könyvgyűjtő és irodalompártoló törekvései. A budai palota alatta is megtartotta gotikus külsejét, de belső díszítésében és berendezésében renaissance jelleget nyert. Eresze alá három vonalú renaissance-ékítményt kapott s az ajtókra renaissance-dísz került. Giovanni Dalmata, Traui Jakab, a firenzei Chimenti Camicia, Benedetto da Maiano ily díszítő munkát végeztek a királyi palotán, míg új renaissance stílű építkezésre a krisztinavárosi megvisegrádi nyári palotáknál és Beatrix óbudai építke-

zésénél került sor. Az esztergomi palota négy erényt ábrázoló freskói Filippino Lippi stílusára mutatnak. Élete végén azonban Mátyást nagy tervek fűtötték. Olvasta Vitruvius és Alberti építészeti munkáit és Bonfini által latinra fordította Filaretos párbeszédés munkáját egy eszményi székváros építéséről, melynek olasz példányát Bandino 1482-ben hozta Firenzéből.

Hasonló crescendot mutatnak Mátyás könyvtárt alapító törekvései is. A már említett szerény kezdet után a Beatrix-szel kötött házasság után kezdenek sűrűbben érkezni könyvek Nápolyból és Firenzéből, hogy azután 1480-tól a könyvtár tervszerű másolatással és a legkiválóbb olasz miniátorok foglalkoztatásával rohamosan gyarapodjék. A kor leghíresebb miniátora, Attavante degli Attavanti maga tizennyolc, műhelye harmincegy kódexet díszített részére. A friss és találékony fantáziájú Giovanni Boccardi, a komoly és súlyos Del Fora testvérek, a csupa mosoly Antonio Cherico festették legszebb kódexeit s a szöveg helyes kiválasztására és másolására Olaszországban oly kiváló humanisták ügyeltek mint Francesco Valori, Angelo Poliziano, Naldo Naldi. A király halálakor százötven kódexen dolgoznak részére Firenzében, melyeket aztán a Mediciek és mások szétkapkodtak. A körülbelül ötszáz kódexet tartalmazó Korvin-könyvtár hírét — két kötete a Duce ajándéka folytán Modenából került haza — a humanisták természetesen világgá kürtölték s példáján felbuzdulva alapítja meg Lorenzo de' Medici a maga firenzei könyvtárát.

Művészet, könyvtár és humanizmus életének utolsó évtizedében a török elleni harc érdekében császári hatalomra való törekvésének támogatására és emelésére szolgálnak. Ő, aki a durva német hízelt el tudta magától utasítani, most szívesen fogadja Bonfinius hatalmas családi hagyományt szövő legendáját a római Corvinusokról való leszármazását ille-

tőleg, melynek igazolására az olasz humanista dáciai feliratot is kész koholni. A fejedelmi palotában Minerva, Hercules, Apollo, Bachus, Diana, Darius, Nagy Sándor büsztjei állanak. Őt magát firenzei eredetű domborművű arcképe, melyet Verocchionak tulajdonítanak, mint római héroszt ábrázolja. Törvénykönyvéről a római imperátorok példájára kimondja, hogy az „örök időkre” érvényes. A ferrarai Antonio Tebaldeot megbízza, hogy a „De vitis imperatorum” című munkáját részére átdolgozza s Lodovico Carbo „De rebus gestis Mathiae”-jében már előre örül az időnek, mikor Mátyás Rómába jön magát császárrá koronáztatni, s ő humanista beszéddel fogadhatja. Mert természetes, hogy Mátyás római imperátor-attitűdje megrögződik az általa bőven jutalmazott humanisták dicsőítő műveiben. Mégis a legnagyobb dícséret, miben olasz humanistától részesülhetett az, mit Bartolomeo Fontio a „De locis persianis” 1488-ban hozzá küldött ajánlásában ír: ő az antik írók megmentője, s a Görögországból elűzött, a franciák és németek által elhanyagolt múzsák benne egyedüli védelmezőjüket tisztelik. Az alkalmi hízelgőkön kívül állandóan foglalkoztatott humanisták gondoskodnak hírének megörökítéséről. Galeotto Marzio, ki ismételten tér vissza Budára, Beccadellinek nápolyi Alfonz életéből összegyűjtött anekdotái mintájára hasonló munkát állít össze: De dictis ac factis Mathiae regis. Az 1486-ban udvarába érkezett Antonius Bonfinit Mátyás, valószínűleg Ferrante példáját követve, aki Pontanonak, vagy Estei Ercoleét, aki Pandolfo Colenuccionak adott hasonló megbízást, azzal bízta meg, hogy a magyarság eredetét és történetét írja meg. A „Rerum hungaricarum decades” azután liviusi stílusban és a magyar történelem nagy alakjait római tógába öltöztetve tárgyalja 1496-ig a magyarok történetét, s nagy hatást gyakorolt későbbi historikusainkra, költőinkre és íróinkra, kik tárgyat és ihletet

merítették belőle. Taddeo Ugoletto hosszabb kódex-kutató útja során vetődött el hozzánk és inkább csak a könyvtár rendbentartására és nevelői megbízásra volt alkalmas. Bartolomeo Fontio ittjártát Mátyás kódexeinek gyarapítására használta fel, míg Aurelius Brandolinus Lippus rövid budai tartózkodása 1489 felé a „De comparatione reipublicae et regni” megírására adott alkalmat. Benne Mátyás, Beatrix és Korvin János vitatkoznak, de a művet a szerző Mátyás közbejött halála miatt Lorenzo Medicinek ajánlotta. Valamennyiök közt a legjelentősebb egyéniség azonban *Francesco Bandini*. Előkelő firenzei nemes, aki a Pazzi-féle lázadásban való részessége miatt kellett hogy elhagyja az Arno-parti Athént, és Mátyásnál keresett menedéket. Benső kapcsolatok fűzték őt Marsilius Ficinushoz, s ő volt a firenzei Pláto-symposionok első rendezője. Közvetítésével kerül a kor legfontosabb szellemi és filozófiai áramlata, a neoplatonizmus Budára, s innen viszi azt magával Filippo Buonaccorsi (Callimachus Experiens) Krakóba. Bandino Budáról Ficinushoz írott leveleinek ellendarabjai sajnos, nem maradtak fenn. A firenzei filozófus, aki életének első, pogány korszakában Janus Pannoniussal volt összeköttetésben, munkáit mindjárt megjelenésük után sietett elküldeni Budára: 1477-ben a Platon-életrajzot, 82-ben a *Teologia Platonica*-t, 84 végén a teljes Platonfordítást. Hatásuk alatt, Mátyás 1479-ben szerette volna magát Ficinust egy Budán alapítandó Platonakadémia fejéül megnyerni. Ficinus azonban kitért a meghívás elől és előbb rokonát Sebastiano Salvinit, azután az előkelő Filippo Valorit igyekezett maga helyett beajánlani. Az előbbi azonban hosszas készülődés után meggondolta magát, a második pedig addig-addig halogatta elutazását, míg — ha ugyan egyáltalán útnak indult — legfőljebb a király halálos ágyához érkezhett csak.

Az olaszoknak e térfoglalása azonban nem hall-

gattatta el teljesen azt a magyar fejlődést, mely Vitézzel és Janus Pannoniussal indult meg. Sőt három legkiválóbb képviselőjét épp Marsilius Ficinius említi 1482 május 9.-i levelében. Az első *Garázda Péter*. Az 1460-as években Ferrarában és Firenzében tanult, hol polgártársként tisztelték és ahol Ficinnussal közelebbi viszonyba került, úgy hogy ez általa küldte meg Symposion-fordítását Janus Pannoniussnak. De épp a pécsi püspökkel való rokonsága miatt pályája derékba törött, költői tehetsége elsorvadt, maga a nyitrai főesperességben töltötte szinte egész életét. A másik, *Várad* *Péter* kalocsai érsek, Olaszország számos humanistájával maradt összeköttetésben s több egyházi ifjút küldött ki Beroaldus Fülöp-höz Bolognába. Ficinus egy munkáját ajánlotta neki. Ám Mátyás 1484-ben börtönbe vettette s neve csak 1500-ban tűnik fel újra egy fontos diplomáciai tárgyalás kapcsán. A harmadik, *Báthory Miklós* váci püspök, olaszországi tanulmányai alatt valamenynyik közül a legbensőbb viszonyba lépett Ficinus-hoz. Kitűnően tudott latinul és görögül; író, jogtudós és teológus. Ficinus Francesco Bandinit elsősorban hozzá ajánlja be. Azonban a király később őt is mellőzte és ő kiváló művészek által újjáépített váci palotájába húzódott vissza. Tudós viták, zene és ének voltak renaissance-szórakozása. A király halála után sem merül többé fel egyikük neve sem Ficinus levelezésében.

Rajtuk kívül Horváth János a Magyar Humanizmusról írott könyvében az Olaszországban tanult humanista műveltségű férfiak egész kis galériáját tekinti át. A titokzatos *Johannes Pannonius*, aki 1485 táján kemény kritikával illeti Ficinus filozófiáját, bizonyára Firenzében szerezte tudását. Szavának súlya lehetett, különben a neoplatonizmus feje nem tiltakozott volna oly hevesen vádjai ellen. *Vetési László* a latin és görög költészetet oly sikerrel művelte, hogy Janus Pannonius és Filelfo dicséretekkel

halmozták el. Vespasiano da Bisticci kliensei közt Vitéz és Janus mellett még Hanthó György kalocsai érseket említi, akiről azt mondja, hogy „olasz észjárása és nagyon éles logikája volt.” *Kosztolányi György* is Guarinusnál, Ferrarában tanult s a görögös Polykárp nevet vette fel. Bekerült a budai kancelláriába és Mátyás megbízatásából ismételten járt követségben Velencében és Rómában. Trapesunzio György, akinek a leányát elvette, titkári állást szerzett neki a pápai udvarban. Az ő biztatására küldi meg apósa egy-egy fordítását Vitéz Jánosnak és Janus Pannoniusnak. 1490 táján halt meg. A római S. Maria sopra Minervában temették el. A Mátyás-kori olasz-magyar összeköttetések emlékét örzi többek közt a rietii dóm két gyönyörű magyar ötvösmívű kelyhe, (egy harmadik ma már elveszett), melyet a pápa pénzsegélyét Budára vivő rietii püspök hozott magával 1476-ban. Mátyás műpártolásának a híre eljutott Leonardo da Vincihez is. Erről szól a *Trattato di Pittura* (I. 23) egy anekdotája, melyet Galeotto nem ismer. Matteo Bandello novellairó tájékozottságát Magyarországról és a magyar eseményekről az Olaszországba visszatért Beatrixtól nyerte, aki 1506-ban betegségében ápolta.

V. Humanizmus és magyar nyelvű irodalom

Mátyás halála után a humanizmus tovább él a magyar főpapok műveltségében. Igaz, hogy most már nagy szerepet kezd játszani az erasmista áramlat, de a közvetlen olasz összeköttetések szálai sem ernityednek el. *Thurzó Zsigmond* székesfehérvári prépost levelet ír Aldo Manuzio velencei nyomdásznak, Cicero leveleinek zsebfomatumban való kiadására kérve őt. Egy II. Ulászló udvarában járt cseh humanista megbotránkozik azon, hogy az egyháziak Budán többet foglalkoznak Plautussal és Vergilius-

sal, mint az evangéliummal. *Perényi Ferenc* váradi püspök 1518 táján ugyanolyan hevesen kívánczik Olaszországba, mint valaha *Vitéz János*. *Celio Calcagninivel*, az egri püspökségbe visszatért és a magyar politikában nem egyszer értékes békítő szerepet játszó *Ippolito d'Este* humanistájával valóságos özszeesküvést sző, hogy tervét megvalósítsa. A magyar humanizmus mindenesetre maradt olyan erős, hogy *Celtis Konrád*, a bécsi egyetem humanista tanára kísérletet tehessen megszervezésére. Az olasz akadémia-eszme lelkesítette őt, mellyel 1487—89.-i olaszországi útján ismerkedett meg Firenzében és Rómában. *Marsilius Ficinus* és *Pomponius Laetus* kezdeményezését követve akart egy *Sodalitas Danubiana*-t alapítani. Magyar tagozatának elnökévé a nagy kancellár unokaöccsét, *Vitéz János* veszprémi püspököt szemelte ki, aki annak idején nagybátyja költségén Bolognában tanult, valaha *Galeotto*val volt benső barátságban és *Balbi Jeromost*, a kiváló olasz humanista jogtudóst látta magánál vendégül. Az idegen indítástól azonban főpapjaink távol tartották magukat, bár *Bakócz Tamás* esztergomi kápolnája és *Szatmári György* pécsi oltára ma is ékesen beszélnek renaissance műveltségükről. Az előbbi Ferrarában és Páduában tanult. Még *Mátyás* alatt kezdte pályafutását és 1497-ben *Estei Hippolittal* elcserélte egri püspökségét az esztergomi érseki székkal. 1512 elejétől két évet Rómában töltött a pápaság elnyerésére aspirálva. *De X. Leoval* szemben elbukott. (Ezt tárgyalja *Herczeg Ferenc* „Az élet kapuja” című regénye.) A bolognai *Beroaldus Fülöp* 1503-ban megjelent, *Pythagoras* bölcséletét tárgyaló művét neki ajánlotta s ő mint főkancellár számos ifjút küldött Páduába tanulni, mert úgy lát-szik elődjének, *Vitéz János*nak kettős kezdeményezése, a tisztán idealisztikus ferrarai és gyakorlatias páduai kiképzés közül most az utóbbi győzött. Ő küldte oda *Forgách Ferencet* is, aki püspök korában

majd a közvetlen átmenet láncszemét fogja képezni a Mátyás-kori humanizmus és a későbbi erdélyi műveltségi törekvések között.

Fontosabb azonban részünkre, hogy az a művészeti és irodalmi áramlat, melynek hordozói Mátyás uralkodásának második felében túlnyomórészt olaszok voltak, a XVI. század elején magyarrá vált. A renaissance kódexfestés formái továbbhatnak a körülbelül harminc tagú budai könyvfestő műhelyben, melyet Mátyás Antonio Cattaneo de Mediolano vezetése alatt Budán alapított s mely ezentúl is saját-szerű egyeztető stílusában állít ki kódexeket főpapjaink számára, kikben a szép könyv kultusza éppen nem csappant meg. A renaissance építészet bizonyos formái udvarházaink stílusában maradtak fenn. A Báthory-madonna fényes példa arra (1526), hogy az olasz keret hogyan telik meg magyar tartalommal a szobrászatban és — Gerevich Tibor szavai szerint — „olasz mesterek magyar tanítványainak magyar formalátását” lehet nyomozni a magyar festészet emlékeiben is. A magyarrá váló olasz humanizmus meg egyenest a magyar nyelvű irodalom megindulásának bátorítójává lesz.

Kolostori kódexirodalmunk akkor indul meg, mikor a Karai László budai prépost által 1473-ban Rómából behívott Hess András már megkísérelte a nyomdászat meghonosítását. A magyar középkor megkésétt ébredése az, a szerzetesi életeszmény védekezése a pogány olasz humanizmus ellen, melynek épp Olaszországban nevelkedett püspökeink udvarai lettek a központjai s mely ellen a ferencrendi Temesvári Pelbárt, e világi élettől teljesen elszigetelődő irodalmi mozgalom fő ihletője, szenvedélyesen tiltakozik. A humanizmussal való versenyrekelés szándéka a hitélet elmélyítésében világossá lesz abból a kapcsolatból, mely már a kódexirodalom megindulásakor közte és a humanizmus közt megállapítható. Az 1493—94-ben Kinizsi Pálné számára készült

Festetics-kódexben egy ismeretlen a humanizmus atyjának, Petrarcanak hét zsoltárát magyarította, hihetőleg az 1473.-i velencei kiadás alapján. Ugyane korból származó verses Katalin-legendánk leírja a szent vitáját az ötven pogány bölccsel s benne a neoplatonizmus Aristoteles-Platon szembeállítására érvelési módjának kitűnő ismeretéről tanuskodik. A Sándor-kódex Dulcitus-drámájának a forrása Hrotsvita gandersheimi apáca Terentius-utánezata, melyet 1501-ben Celtis Konrád adott ki Nürnbergben. A XV. század utolsó évtizedében meginduló kolostori irodalmunk tehát mindjárt élete kezdetén magában hordozza a forrongásnak olyan elemeit, melyek a humanizmusnak rá gyakorolt ösztönző hatását bizonyítják.

A humanista műveltség politikai értéket nyer a magyarság számára, mikor a mohácsi szerencsétlenség után hazánk területe három részre szakadt, melyek között csak ez a már meggyökerezett egységes szellemi kultúra maradt meg kapocsul. A XVI. században az olasz ihletés nem oly kizárólagos többé, mint az Anjouktól Mátyás haláláig volt, de az itáliai és főleg padovai iskolázás befolyása talán még erősödik. Míg Mátyás uralkodása alatt hatvanhat Páduában tanult magyar neve ismeretes, a halála után következő harminchat év alatt számuk százhatvanra emelkedik. A továbbiakra irányító hatással volt az, hogy úgy a bécsi, mint az erdélyi udvar különösen támogatta és megbecsülte az olaszországi tanulmányokat. Már *Zápolyai János* király tagadhatatlan rokonszenvvel viselkedett Itália iránt. Belső embere Luigi Gritti, a doge törvénytelen fia; Pietro Aretino levél kíséretében elküldi neki egy „a boldogságos szűz dicséretére írt könyvecskéjé”-t; Andrea Pizzacchino páduai nemest a király jövedelmező álláshoz juttatta, a hozzá vetődött Pordenone olasz festőt magyar nemességgel ajándékozta meg. E rokonszenve állandósul, mikor annak a Zsigmond

lengyel királynak a lányát veszi nőül, aki hosszú budai tartózkodásáról (1498—1501) vitte magával Krakkóba a renaissance és humanizmus szeretetét és ezeket a milanoi Bona Sforzával való házassága után udvarában felvirágoztatta. Izabella magával hozza az olasz összeköttetések ápolásának hagyományát, s Buda elvesztése után (1541) átszarmaztatja az erdélyi udvarba. Másrészt Olaszországban is élénk érdeklődés ébred fel a kis Erdély iránt, mely kétségbeesetten küzd függetlenségeért, Bécs és Konstantinápoly közt örölvé fel erejét. Castaldo vállalkozása, Fráter György halála hangos visszhangra találnek és a napi események során a nyomtatványok, földrajzi és történeti leírások tömege foglalkozik a „nyugat védőbástyájának” várható sorsával. A fiatal *János Zsigmond*ra udvari orvos és bizalmasa, *Giorgio Blandrata* és az inkuizíció elől menekült *Stancarus Ferenc* oly hatással voltak, hogy — mint *Pázmány* mondja, — „a nemességgel egybe két olasz doktor által ariánus lön és lelkekbe elveszének az olaszok által.” Olasz testőrségének *Andrea Gromo* a kapitánya, aki hazatérése után *Cosimo Medici* sienai herceghez intézett emlékiratban meleg rokonszenvvel írja le Erdély helyzetét. Tőle tudjuk, hogy *János Zsigmond*nak voltak olasz zenészei s hogy maga is jól pengette a lantot. „*Passamezzo, salterello, ballo unqaro*” néven ezidőtájt terjednek el a nemzetközi zeneirodalomban divatos táncdabok. A lantos művészet központja, akadémiája ugyanaz a *Padova* volt, melynek egyetemére humanisztikus és jogi műveltségre vágyódó ifjaink is siettek. Az erdélyi *Greff (Bakfark) Bálint* itt tanult s lett kiváló zeneszerzővé. Erdélyi és lengyelországi működés után élete utolsó öt évét *Padovában* töltötte és ott is van eltemetve. *János Zsigmond* halála után egy volt paduai diák, *Báthory István* lesz Erdély fejedelmévé. Az ő idején eltűnnek már *Padová*ból a kánonjogot tanulmányozó egyházi férfiak, akik

ezentúl inkább a Szántó Arator István jezsuita közbenjárására megalapított római magyar kollégiumot (1578), mely csakhamar a Collegium Germanicum Hungaricumba olvadt bele, vagy a Zondi Pál zágrábi prépost által 1557-ben Bolognában részükre felállított intézményt veszik igénybe, s helyüket Páduában a magyar és erdélyi fő- és középnemesség tagjainak engedik át, akik jogi tanulmányaikkal és humanista studiumaikkal az udvari és közhivatalok elnyerésére készültek. Liberális szelleme miatt sok magyar református ifjú is látogathatta. Hovatovább olyan nagy már a magyar tanulók száma, hogy 1568-tól a németektől különválva külön nemzetséget alkotnak, miben része volt azoknak a kitűnő kapcsolatoknak, melyeket a Báthoriak Velencével, hova Pádova tartozott, fenntartottak. Ez az olasz tájékozódás az erdélyi udvarban a század végén *Báthory Zsigmond* alatt éri el tetőfokát. Egészen renaissance-jellegű udvartartásában olasz nyelv, zene és szokások uralkodnak. Róluk pompás képet festett az egykorú Szamosközi István történeti emlékirataiban, melyeket regényesen színezett ki Kemény Zsigmond „Gyulai Pál”-jában. Báthory Zsigmond zenei kedvteléseéhez fűződik Girolamo Diruta 1593-ban Velencében „Il transilvano” címen megjelent munkája és egyik zenésznének, Pietro Bustonak kéziratban maradt leírása. Az olasz kapcsolatok kiépülését nagyban előmozdította a jezsuita rend meghonosodása is Kolozsvárott, minek érdekében különösen Antonio Possevino mantuai jezsuita buzgólkodott, aki részletes emlékiratban számolt be a pápának Erdély történetéről, földrajzi és etnográfiai viszonyairól (1584).

A pádovai magyar diákok azután nagyon különböző módon értékesítik az Olaszországban tanultakat. Szamosköziben archeológiai érdeklődés ébred Dácia rómaikori emlékei iránt (*Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*).

Padova, 1593). *Zsámboki* (*Sambucus*) János kiváló filológussá nevelkedik (1531—1584). *Dudich* András, aki 1550—53 és 1558—60 közt tartózkodott Olaszországban és Páduában, kiterjedt humanista műveltségre tesz szert, mi a szabadgondolkodás egyik nagy előfutárává avatja. Másoknál a páduai humanizmus hatása történetírói munkásságban nyilvánul meg. Forgách Ferenc, Báthory István történetírója, betegen visszavágyott Pádovába és ott is halt meg 1577-ben. Utódja, a velencei Brutus Mihály folytatta a fejedelem megbízásából Bonfinius „*Re-rum hungaricarum*”-át. De Brodarics István, Verancsics Antal, Istvánffy Miklós történetírói stílusa is a pádovai forrásból táplálkozik. A velük való levelezésből és Rómában járó követeinktől szerzi Paolo Giovio, aki a nyitrai püspök vendégeként megfordult Magyarországon is, értesüléseit hazánk egykori történetéről. Szamosközi olasz műemlékeken nevelkedett finom műízlése évkönyveinek nem egy ítéletében nyilatkozik meg. Kovacsóczy Farkas, aki Báthory Zsigmond alatt Erdély kancellári székébe emelkedett, a velencei demokratikus államberendezés csodálatát, a tudományok és „emberség” mély megbecsülését hozza magával, mint egy kis politikai traktátusa és végrendelete bizonyítja.

A XVI. századi Páduában azonban lehetett még mást is tanulni. 1530 táján ott tartózkodott *Pietro Bembo*, aki humanista műveltségét már programmszerűen az olasz nyelven való költés hasznára akarja fordítani és Petrarca iránt való lelkesedésében ilyen irányban fejt ki propagatív munkásságot. Egy szonettjében a Mohácsi vést siratja és VII. Kelemen pápa segítségét kéri hazánk számára. Hogy az ő hatása alatt az egyetem hallgatóságában is felébredt az érdeklődés a népnyelv iránt, annak épp magyar vonatkozásban szép példáját bírjuk. Egy Bernardino Tomitano nevű volt páduai diák a Toszkániai nyelvről írott munkájában (1570) elmondja, hogy egyszer

egy magyar társát hallotta magyar dalt dudolni, s elcsodálkozva a magyar nyelv tisztaságán („della purità di quella lingua maravigliato”), azt lefordította magának. Olasz fordításban közli is a szerelmi dalt, melynek rafinált finomkodása arra mutat, hogy itt alkalmasint a Mátyás és a Báthoryak udvarában meghonosodott olasz lantos zenekultúra által ihletett dalocskáról van szó, mely ihletésnek egyben egyedül fennmaradt emléke. Jellemző mindenestre, hogy Bornemissza Péter Pádovából hazatértében Sophokles Elektráját fordítja magyarra (1558), míg egy másik református prédikátor, *Sztárai Mihály* ugyanonnan hozza magával azt a készséget, hogy maga szerzi verseinek a dallamát és, hegedűszóval adva elő őket, messze földről csalogat híveket. Lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy *Bornemissza* ott tartózkodása idején Pádovában már adtak elő olaszul Sophokles-tragédiát, s hogy ez a város volt a lantos-költészet egyik európai központja. Ruzsantanak, a kitűnő páduai színésznek és parasztkomédia-írónak azonban legföljebb csak *Sztárai* két hitvitázó drámájának (*A papok házassága; Az igaz papság tüköre*) helyenként igen gyors és élénk párbeszédében lehet némi része.

Bornemissza Péter azután *Balassa Bálint* nevelőjévé lesz. Általa közvetített talán a titokzatos „*Gianeta Padovana*” dallama, mely a pádovai diákok útján egyébként olyan ismert volt nálunk, hogy *Balassa* egyik költeményének „nótáját” jelezhette vele. Azokat az „olasz” és „sziciliána” táncnótákat, melyekre három további versét lehetett énekelni, valamint Petrarca híres „*A qualunque animale*” kezdetű dalát, lantosoktól hallhatta akár a bécsi, akár az erdélyi, akár a lengyel udvarban, hol hányatott élete során megfordult. Azonban Petrarcat nem csak az ének-költészetből ismerte, hanem pályája második szakaszán olvasnia is kellett „*Rime*”-it, mert később költeményei elé ugyanolyan argumentumokat ír és Júlia-

dalaít ugyanolyan lírai ciklusba fűzi össze, mint az akkoriban annyira divatos olasz költő. Rá kétségtelenül az egykorú olasz petrarchizmus terelte figyelmét. Ennek jellegzetes képei és fordulatai gyakran visszacsengenek költeményeiben, neoplatonikus szerelemfelfogásával együtt, mely nem egyszer kerül ellentétbe a szenvedélyes és erőszakos magyar főúr egyéni vérmérsékletével. Cristoforo Castelletti „Amarillis”-ének ama kiadása pedig (1587), melyből meglehetősen hű követéssel és fordítással dolgozta át Balassa „Credulus és Júlia” című pásztordramáját, az olasz irodalomnak akkor egészen friss termése volt, mely meglepő gyorsasággal érkezett el költőnk-höz. Mégis az a körülmény, hogy Balassa költészetében két olaszországi latin költőnek, Angerianusnak és Marullusnak az inspirációja uralkodik, hangsúlyozza költészetének szoros kapcsolatait a humanizmussal, mi Bembo petrarchista követőire is jellemző. Egy másik példa arra, hogy az olasz költészet ismert és olvasott volt nálunk a XVI—XVII. században, a Barakonyi-énekeskönyvben található. Ennek „Egy rab azt hallván . . .” kezdetű töredék-verse, melynek bővebb változata megvan a Vásárhelyi-daloskönyvben, Ariosto XIII. szonettjét fordítja elég pontosan. E nyomok aztán méltán vezettek arra a feltevésre, hogy abban az irodalmi mozgalomban, melyet Balassa és tanítványa, Rimai János tudatosan indítanak meg, főleg Pádova közvetítésével, az olasz költészetnek, sőt valami a népnyelv jogait a latinnal szemben védő s ebben Dante 1577-ben először nyomtatásban megjelent „De vulgari eloquentia”-jának érveit is felhasználó elméleti könyvecskének kellett befolyással bírnia. Feltűnő, hogy Rimai Balassa verseihez írt előszavát a XV—XVI. századi olasz renaissance dicséretével kezdi. Kiemeli a tudományok és képzőművészetek fellendülését és velük kapcsolatban a népnyelv fontosságát a költészetben. Megemlíti többek között Dantest, Bocatiust, Petrar-

cát, kinek Laura-költeményeivel egy sorba helyezi Balassa Júlia-dalait. Szól Sanazariusról. Állítja, hogy Balassa az ő nyomdokaikba lépett, szerelmi énekeivel a magyar nyelvet megnemesítette és Parnasszusra vezette. Rimay János ismeretei az olasz renaissance-ról, olasz költőkről, a népnyelv alkalmazásáról a költészetben, valami, talán Padova által közvetített, olasz forrásra vezethetők vissza.

Széphistóriáink legösszefüggőbb és legtöbb elbeszélő költeményt magában foglaló olasz-latin csoportja ugyancsak Pádova és mellette Bologna inspirációjára mutat, de egyben ugyanolyan világosan vallja meg humanista ihletettségét is, mint Balassa lírája. *Boccaccio Decamerone*-jéből merít, de a feldolgozók előtt latin humanista változat fekszik. A Pádovából hazatérő Istvánfy Pál, a történetíró Miklós atyja, János király egybekelése alkalmából az olasz szárazságú Izabellával azzal kedveskedik, hogy Petrarca latin szövege alapján „versekbe rendöli” a *Decameron*nak Volterről és Grizeldisről szóló utolsó novelláját. Beroaldus Fülöp bolognai humanista, kivel Váradi Péter, Bakócz Tamás és más főpapok is tartottak fenn barátságot, magyar ifjakat küldve hozzá tanulni, néhány Boccaccio-novellát öltöztetett humanista köntösbe. Közülük az ugyancsak Pádovában járt Enyedi György a „Gismunda és Gisquardus”-t, Szegedi Veres Gáspár pedig a „Titus és Gisippus”-t foglalja versekbe. Ráskai Gáspár Vitéz Franciskójának Boccaccio-meséjét talán horvát humanista közvetítéssel kapta s ugyancsak humanista forrásra mutatnak Gyergyai Albert Árgirusának görögös nevei is. Titokzatosabb már, honnan került Ilosvai Selymes Péterhez Boccaccio II. napjának 5. novellája. Csak az bizonyos, hogy a „Toldi Miklós históriájá”-ban előforduló sírrabló jelenet vele összefügg, mert két egymásra következő mozzanatot mond el benne hasonlóan. Van tudomásunk arról, hogy egyéb Boccaccio-feldolgozások is

közkezen forogtak. Cymon történetére egy nóta-jelzés utal, az apácacsábító Trágár Balázsról népkönyvünk volt. Szent Péter és Szent Ferenc tréfás Boccaccio-históriáját pedig Bornemissza Péter mondja el Postilláiban. A protestáns prédikátorok úgy látszik szívesen a katolikusok fejére olvasták Boccaccio történeteit papjaik, szerzeteseik romlottságáról. Ebben már német mestereiknek is lehet részük.

A magyar olvasóközönség ez olasz históriákat bizonyára egy kalap alá foglalta azokkal a görög-latin tárgyú történetekkel, melyek túlnyomó része a XVI. század második felében a kolozsvári nyomdából került ki, s melyek részben európai elterjedtségű középkori olaszországi latin gyűjteményekből (Gesta Romanorum, Historia Septem Sapientum Romae), részben a klasszikus irodalomból (Ovidius, Vergilius, Homeros), részben humanista forrásból (Aeneas Sylvius Piccolomini Eurialus és Lukréciaja) merítik tárgyukat. Szerzőik közül Hunyadi Ferenc, Báthory István és Zsigmond udvari orvosa, Pádovában végezte tanulmányait és 1588-ban egy Velencében megjelent orvosi munka elé írt latin üdvözlő versezetet. Munkáik a humanista Róma-szemlélet után egy meseszerű Rómának és klasszikus világnak képét rögzítik meg regényes elbeszélésen vagy valóságos moralizáló jelképkeresésen keresztül.

VI. *Ellenreformáció és barokk hőseposz*

A XVII. században nagy erővel meginduló katolikus ellenhatás a papság tudományos kiképzésére és igaz vallásos szellemben való nevelésére szoros kapcsolatot keresett és tartott fenn Rómával. Így a XIII. Gergely pápa által az örök városban megalapított Collegium Germanicum-Hungaricum rend-

kívüli hatást nyert a magyar ellenreformáció alakulására. Itt tanult *Pázmány Péter* is a katolikus hitvédelem nagy apostolának, Bellarmin Róbertnek rektorsága idején. Pályája Forgách Ferenc mellett kezdődött, akit a Pádovában tanult történetírók közt említettünk, nyitrai püspöksége és esztergomi érseksége idején. „Isteni igazságra vezérlő Kalauzá”-ban (1613) főleg Bellarmin érveit alkalmazza azután hitének védelmében, míg egyházpolitikai és iskolázató tevékenységére elhatározó befolyással bírt az a tíz év, mit Grácban töltött. A stájer fejedelemség olaszos műveltségű fővárosát VIII. Kelemen a protestáns Németország elleni küzdelem előretolt állásának tekintette. Pázmány hathatós támogatásának köszönhető, hogy a XVII. század első felében nagyon sok lelkészünk egészíthette ki itthoni filozófiai tanulmányait Rómában a teológiával. A megalapítástól 1782-ig a Collegiumnak közel ötszáz magyarországi tanítványa volt. Az intézet nagy hatását a magyar ellenreformációra mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Pázmány Péter három utóda az érseki székekben — Lósy Imre, Lippai György és Szelepcsényi György — itt készültek fel a harcra. A püspökségek igen tekintélyes részét is a Collegium volt tanítványaival töltik be. Ezek igyekeznek a Rómában tanultakat itthon érvényesíteni. Látták a szemináriumi rendszer nagy hasznát és ilyeneket maguk is mindenfelé alapítanak. Lipai érsek a római intézet mintájára rendezi be a nagyszombati studium generalet, melyet Collegium Rubrumnak hívnak, mert tagjai a római Collegium Germanicum-Hungaricum vörös talárát hordják. Másrészt azonban hazatérő papjainknak arra is volt gondjuk, hogy azokat az olasz, vagy olaszra fordított könyveket, melyeknek Rómában különösen nagy hasznát tapasztalták, magyar híveik részére tolmácsolják. Hiszen az olasz nyelvet volt elég alkalmuk megtanulni. Nagyszombatban Francesco Pizzoni volt a polémia tanára, a

gráci egyetemen nagyrészt olasz jezsuiták tanítottak, a római kollégium szabályai pedig előírták, hogy a növendékek egymás közt olaszul beszéljenek s étkezés közben olasz könyvből olvassanak fel. A Rómából visszatért lelkészek egész sor népszerű, léleküditő könyvet fordítottak olaszból az igaz hit ébrentartására. Ezekhez csatlakoznak majd a következő században Faludi Ferenc olaszból fordított hit-erkölcsi munkái.

Zrinyi Miklós figyelmét is a jezsuiták terelték a barokk olasz irodalom és műveltség megismerése felé. Az ő iskolájukat járta Nagyszombatban és Grácban; gyámja, Pázmány Péter küldte 1636-ban Rómába, hol nyolc hónapot töltött. Útközben látta a pisai campo santo világhírű haláltánc-freskóját, melyre a Zrinyiász X. énekében céloz. Rómában a humanista VIII. Orbán pápa a törökverő hős dédunokáját költeménykötetének dedikált példányával ajándékozta meg. Itt megismerkedik a század ünnepektől költőnek, Giambattista Marinonak a műveivel: a Gerusalemme distrutta éposztöredék később a Zrinyiász alapeszméjének kialakulását segíti elő; a Strage degli Innocenti, melyet az előbbi munkával együtt négy évvel a költő odaérkezése előtt adtak ki Rómában, később a magyar hőséposz egyes részleteire lesz befolyással. Kezeügyébe akad Scipione Enrico Babilonia Distrutta című hőskölteménye is, melyből majd Alderán bűvész alakját meríti, és a kiadás egy kísérő idilljét az Ariadna-ban követi. De ha Marinonak, a „Tirréni tenger szirénájá”-nak, példájára nevezi is magát „Az Adriai tenger szirénájának”, legnagyobb hatással mégis csak e barokk vallásos hőséposzok nagy őse, Tasso Gerusalemme Liberata-ja volt rá. Ez olvasmánykör mellett megismerkedik a piemonti nacionalista irodalom képviselőivel, Giovanni Boteroval, Traiano Boccalinival, akiknek „ragion di stato”-ra vonatkozó elveit érvényesíti majd Mátyás életéről írandó elmélkedéseiben.

Hazatérte után Zrinyinek könnyű volt csáktornyai könyvtárában tervszerűen gyűjtenie az Itáliában megjelenő irodalmi, történeti és hadtudományi műveket. Hiszen birtokai lenyultak az Adriáig. Maga vallotta az olasz Brebiriectől való leszármazását és egy elkeseredett pillanatában velencei nemességét akarta visszakérni, hogy oda kivándoroljon. Járátja a 40-es évek olasz katonai és történeti évkönyvét, a „Mercurio”-t. Olvassa az olasz költőket, főleg Marinot, Tassot, Ariostot, Petrarcat, s mikor maga is írni kezd, az ő nyomdokaikba lép. Idilljeiben főleg Marino hatása alatt áll, anélkül azonban, hogy az európai marinizmus divatjában osztoznék. Neki megvan az egyéni mondanivalója s Marino keresett képei, stíluscikornyái alig hagynak nyomot írásán. Tárgyat, elemeket, hasonlatokat merít mintáiból, de amit átvesz, leginkább önállóan és szabadon fejleszti tovább. Formailag a párbeszédet, változatos verselést, stílusban a klasszikus vonatkozásokkal való terhelést tanulta Marinótól. Mélyebb gondolati hatást gyakorolt rá Petrarca. „Az idő és hírnév” című versében az ő Trionfi-jára támaszkodik. Mikor éposz-írásba kezd, igazi mestere Tasso lesz. A Gerusalemme Liberata-t követi — mint ezt Arany János mutatta ki először — kompozícióban, színben, harci jelenetekben, csodás elemekben, hasonlatokban egyaránt. De itt is megvan a maga mintáitól független anyaga, gazdag tapasztalata a török elleni harc módszereit és a pogány harcosok jellemét, szokásait illetőleg, mi ilyen vonatkozású leírásait a Tassoéinál valóságosabbakké teszi. Így hullanak le a barokk díszítések Tasso keresztény csodás megjelenéseiről is, melyeket ugyanúgy kever a pogány mitológiával, mint mestere. Az olasz költőt és egyéb mintáit csak ott hívja segítségül, ahol az epikus cselekmény kifejlesztésére és alakítására felhasználhatja őket. Époszi szólam, költői kép, tárgyi és stílusreminiscenciák bőven találhatók a Zrinyiászban Tassóból,

míg Ariostotól Zrinyi főleg szerkezeti fogásokat tanult.

Az Olaszországban nagy fejlődésnek indult katonai irodalom sok munkája is megvolt a csáktornyai könyvtárban. Ennek a tudománynak buzgó művelője Zrinyi, a császár olasz hadvezéreivel, Giorgio Basta-val, Montecuccolival együtt. Az utóbbinak rideg metodizmusával szemben őt azonban nemzetének szeretete hevíti s tetteje nem bénul meg. Első hadtudományi művét akkor írja, mikor a király 1646-ban tábornemesterré nevezi ki. A „Tábori kis trakta” Basta György magyar viszonyokkal is számoló „Il maestro di campo generale” című munkáját követi. A „Vitéz Hadnagy” előadási módja, eszméi, történeti példái megtalálhatók Scipione Ammirato, Virgilio Malvezzi és más olasz katonai írók munkáiban. De olvasmányai anyagát szabadon átdolgozza, a nemzeti történelem példáival világosítja meg, az egykori magyar viszonyokhoz szabja. A legerősebb hatással azonban Machiavelli volt rá. A „Török áfium ellen való orvosság”-ban az állandó nemzeti hadsereg felállítására vonatkozó fejtegetéseket közvetlenül ugyan nem tőle, hanem a bécsi udvar flamand tudósától, Busbequiestől veszi, de Machiavelli ismeretét számos átvétel bizonyítja. Nemzeti eszményképük azonos: Erőskezű fejedelem, egységes ország, állandó hadsereg. Ezt az ideált a magyar történet folyamán Mátyás királyban látja megtestesülve, kinek arcképében a könyvtárában gyűjtött államraisonra vonatkozó olasz munkák tudatosítják a vonásokat.

A török elleni küzdelem kapcsán gyakran járnak hazánkban és fejtenek ki előkészítő, szervező működést pápai nunciások, követek. Antonio Giovanni Burgio a Mohácsi vészre vonatkozólag nyújt érdekes adatokat. Gianfrancesco Aldobrandini, VIII. Kelemen állandó követe Báthory Zsigmond mellett, részletes tervet dolgozott ki a török kiverésére. Olasz szerzetesek, mint Kapisztrán János vagy a Buda

ostrománál szereplő „Tüzes Gábor” (Gabrielli Rafael), lelkesítenek a küzdelemre, melyben Bécs olyan olasz vezéreket alkalmaz, milyenek Castaldo, Giorgio Basta, Raimondo Montecuccoli. A magyar várakat olasz hadimérnökök építik át korszerűen az akkori bástya-erődítési rendszer alapján. Az első nálunk dolgozó olasz katonai mérnök talán Paolo Santini volt (1440). Carlo Teti „Discorsi delle fortificazioni” című munkájában (1569) Eger, Komárom, Kanizsa megerősítésére találhatók tervezetek. Az egri várat a XVI. század második felében Ottavio Baldigara olyan földalatti folyosórendszerrel látta el az aknaharc elleni védekezésre, mi egész Európában páratlanul állt. A legkiválóbb olasz hadvezér, aki hazánk felszabadításáért küzdött a török ellen, azonban *Savoiai Jenő* herceg és a legtehetségesebb olasz hadimérnök, aki ebben segédkezett, Luigi Ferdinando *Marsigli* gróf volt. Küzdelmük sikerét XI. Innocenc pápa tette lehetővé, aki 1684-ben Ausztria, Lengyelország és Velence közt szent szövetséget hozott létre a török kiűzésére. Savoiai Jenő lángelméje a század végére meg is tisztította az egész Magyarországot területét az ellenségtől. Buda visszafoglalásánál számos olasz ifjú küzdött. A római Michele d'Este volt az első a várfalon. A Stravagantiakadémikusok diszülésén Rómában Alessandro Guidi és Benedetto Menzini költők, Bécsben Vincenzo Filicaia ünnepelték a nagy eseményt, melyet számos Tasso-követő epikus sietett feldolgozni hőskölteményben. Köztük Federigo Nomi „Buda Liberata”-ja a legsikerültebb. Marco Rossoni „La sacra lega”, Domenico Antisari „Il Leopoldo”, Costantino de' Minimi „Buda Conquistata” címen harsonázzák világgá Európa örömét. Giuseppe Berneri „Meo Patacca”-ja Pasquino szellemében fogant trasteverei paródiája e Buda visszafoglalását éneklő eposzoknak.

A bolognai Luigi Fernando Marsigli gróf, aki

hathatósan közreműködött Buda és a dél- meg kelet-magyarországi várak ostrománál és újból való megerősítésénél, sokkal több volt egyszerű hadimérnök-nél. Szinte húsz évi magyarországi tartózkodása alatt buzgó tudományos adatgyűjtést folytatott. 1698-ban már készen állt „Danubius Pannonico-Mysicus” című munkája, Magyarország első tudományos földrajzi és néprajzi leírását tartalmazza ez a mű, melyet 1726-ban hat hatalmas foliáns-kötetben adtak ki Hágában. A székely rovásírás betűsorát ő tartotta fenn részünkre. Külön szenvedélye volt a gombák gyűjtése, melyek magyarországi fajtaikat részletesen leírta. Az 1699.-i karlováci béke határmegállapító bizottságával járva be hazánkat, hatvanöt gyönyörű színes rajzban rögzítette meg erődítményeink akkori állapotát. A bolognai egyetemi könyvtárban őrzött kéziratok sok, még eléggé ki nem aknázott adatot tartalmaznak Magyarországra vonatkozólag.

VII. A XVIII. századi zenedráma és Árkádia

Az az olasz lantosköltészet, mely Mátyás budai és a Báthoryak erdélyi udvarában meghonosult s melynek visszhangját Balassa Bálint költészetében megfigyelhettük, hovatovább Itáliában dalok egybefűzésével lírai eseménysor előadására is vállalkozott. A zenedrámának ez az ősi formája már a XVII. században átszarmazik a bécsi udvarba is, ahol az olasz műveltség meleg otthonra és Magyarország felé tovább sugárzó központra talált. Két Comico Tragediánk, melyeknek jelenetei ilyen „nóták”-ra vannak írva s melyek elsejét egy névtelen (1646), másodikát a bécsi udvar volt latin tolmácsa, Felvinczi György írta, a zenedráma kezdődő divatjának sugallatát követik a rendelkezésükre álló primitív eszközökkel.

Elvont személyeket szerepeltető középkori moralitás olyan feldolgozását, milyen a névtelené, ismerünk Rómában és Bécsben egyaránt, Felvinczi György parodizáló mitológiai játéka pedig mutat némi rokonságot Marcantonio Cesti bécsi udvari káplán „Il pomo d'oro” című opera buffájával, mely I. Lipót császár házasságára készült (1666). Felvinczi darabja talán előadásra is került Kolozsvárott I. Lipót ama engedélylevele alapján, hogy „komikotragikus és komikus játékokat” színre hozhasson.

Az olasz zenedráma azután teljes pompájában virágzott ki III. Károly és Mária Terézia bécsi udvarában. 1732-től haláláig itt működött a nagyon termékeny *Pietro Metastasio*, aki a melodramát dallamos és változatos verselésével, finom rokokó ízlésével fejlődésének tetőpontjára emelte. A császári udvarba édesgetett magyar főurak követték Bécs ízlését. Pozsonyban 1740-től kezdve, mióta Mingotti társulata megérkezett, szinte állandóak az olasz operaelőadások. Eszterházában állandó olasz énekesek és zenészek vannak szerződötve s Bécsből gyakran érkezik le egy-egy hírneves szereplő. Váradon gróf Patachich püspök, Mária Terézia kegyeltje, igyekszik meghonosítani palotájában hasonló zenei életet és Ditters Károly udvari karmestert hívja meg magához. Nagyszebenben Livio Cinti társulata működik 1772-ben. Ezek voltak az első színi előadások hazánkban. Az előadott darabok is teljesen a bécsi olasz ízléshez alkalmazkodnak: Metastasio melodramái, pásztorjáték, vígopera, milyeneket olykor maguk a társulatok alkalmazottai is írnak. Az olaszt csak később váltja fel a német színészet nálunk.

Faludi Ferenc Rómában közvetlenül ismerkedett meg az olasz költészettel, mikor öt éven keresztül mint a Szent Péter templom jezsuita gyóntatója tartózkodott ottan. Korábbi paptársaihoz hasonlóan ő is egy Olaszországban elterjedt munkát, Darrel Vilmos angol jezsuita „Nemes ember”-ét fordítja le

olaszból szabadon, melyet azután három külön kötetben ad ki: Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi. Verselgetni is kezd és költészetén megérik a kor zenedivatjának, talán épp Metastasionak a befolyása. Fülbemászó áriáival először Rómában ismerkedett meg, de azután itthon is hallhatta őket. A Giulio Cordara jezsuita atyától fordított „Caesar Aegyptus földjén” című iskoladrámájába ugyanolyan dalocskákat sző bele a maga leleményéből, milyeneket Metastasio melodrámaiban hallott, olyik versében pedig teljesen híven követi Metastasio gyakori strófaszerkezetét, rímjátékát, szabadon időmértékelő technikáját. Másik iskoladrámája, a „Constantinus Porphyrogenitus” is olasz szöveg nyomán készült, de ez még nem került elő. Ily irányú munkálkodásában különben megelőzte már az első jezsuita iskoladráma írója, Kunits Ferenc, aki „Szedeciás”-át (Kassa, 1753) Giovanni Granelli olasz darabjából fordította.

Amade László katonakorában járt Olaszországban. Ez a körülmény hagyott valamelyes nyomot verseiben, de tarka sorokból szövődő hosszú strófái talán inkább a gráci tartózkodása alatt megismert német „gálánsköltészet”-en keresztül szűrődött olasz versformákkal mutat egyezést. Egyáltalán a XIV—XV. században szinte kizárólag olasz kulturkörhöz való csatlakozás, a XVI. és részben a XVII. század közvetlen olasz inspirációja után, a XVII. század végén és a XVIII. században a bécsi és német közvetítés túlnyomó.

Magyar színészetünk ekkor még nem lévén, Metastasio divatja legelsőbb iskolai színjátszásunkban nyilvánul meg. Jezuita és pálosrendi tanáraink ugyanis szívesen adatták elő diákjaikkal darabjait a római történetből vett hősi tárgyuk és nemes, nagylelkű erkölcsi tartalmuk miatt. A nyomtatásban is megjelent fordítások közül ebbe a körbe tartoznak egy névtelen Heros Sinensis-a, Illei János Titus-a,

Kereskényi Ádám Cyrus-a, Gánóczi Antal Izsák-ja, Kereskay Imre Scipio álma. Ezek azonban általában igen gyenge prózai fordítások vagy átdolgozások. Metastasio lírai áriáit egészen elhagyják — a cselekmény nélkülözheti őket — vagy röviden összevonják őket. Csak a Heros Sinensis fordítója helyettesíti őket saját Metastasiot utánzó versikéivel. Az irodalmi igényű Metastasio-fordítások csak az olasz költő halála után Kazinczy Ferencsel indulnak meg. Kereskay magyarítását ő adja ki a Magyar Múzeumban. Még budai börtönében átülteti a Titus Kegyeségét s azt nem minden célzás nélkül azzal küldi el Barkó generálisnak, hogy juttassa el a magyar játszótársaságnak. Lefordította a Themistokles-t és Regulust is, de ezek kézírata elveszett. Prózában tolmácsol és szokott fordítási módjánál szabadabban, mert a zenedrámát színművé akarta alakítani. Csak midőn tizennyolc évvel később átjavítja Titus-át, sző bele két Metastasio-kardalt. Ezt a darabját Wesselényi Miklós elő is adatta 1806-ban az erdélyi színtársulattal, míg a Themistokles tervezett előadása úgy látszik elmaradt. Ez utóbbi darab Döme Károly pozsonyi kanonok fordításában került színre, ki minden erejét és idejét Metastasio tolmácsolásának szentelte. Tizenkét melodramáját magyarította, de az áriák bájának és zenéjének ő sem lett méltó tolmácsolója. Verselőtehetsége gyenge volt s csupán nyelvművelési szándékkal írt. Épp ellenkezőleg az előadás célzatával fordította Berzeviczy Pál 1793-ban az Alcides a válaszüton-t. Láng Ádám Szemirámisz-a, Br. Jósika János Themistokles-e, Rudnyánszky Karolin Pusztasziget-je, Egervári Ignác Artaxerxes-e erdélyi és pesti színházunk műsorán szerepeltek a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedében.

A Metastasio-drámák divatja Faludi Ferenc után még egy lírai költőnkre gyakorolt termékeny hatást a hagyományos magyar versformák és kifejezési

készlet felfrissülése tekintetében, és ez Csokonai Vitéz Mihály. Még a debreceni kollégiumban kezdett olaszul tanulni. Első írói próbálkozásul Metastasio pásztor-operáit fordította. Kezdi a Pásztorkirály-on, majd sorra kerülnek a Galatea és Angelica. Az Endymionból már csak a dalokat fordítja, annak jeléül, hogy Metastasióban őt főleg a könnyed rokokó-áriák érdeklik. Átülteti Metastasio négy canzonettáját és összes egyszólamú kantáteját prózában, kettőt versben is. Ezenkívül Tasso Amintá-ját és Guarini „Hű pásztor”-át magyarítja. E munkák hatása alatt maga is ír egy eredeti pásztorjátékot, a Csókok-at, melynek anyaga Tasso, Marino, Guarini és Gessner műveiből van mozaikszerű fordításokkal összerakva. Az olasz lírikusokkal, mint általában XVIII. századi íróink, német esztétikai munkákon és példatárokon keresztül ismerkedett meg. Ezek ugyanis, tekintettel arra, hogy a német költészet a század első felében erős olasz befolyás alatt állott, az olasz költészet ismertetésének nagy helyet juttattak szemelvény-gyűjteményükben. Különösen Eschenburg példatárát, Jagemann Italienische Chrestomatie-ját forgatták. Csokonai főleg az olasz költemények változatos verselését igyekezett ellesni, de némely költeménye tárgyán is megérezik Metastasio, Petrarca, Tasso tanulmányozása. Az olasz anakreontikusok és pásztor-költők nagyban hozzájárultak arkádikus költői világának kialakulásához.

Kisfaludi Sándorban a kor említett áramlata megerősödik még azzal, hogy közvetlen szellemi rokonának és sorstársának érez egy nagy olasz költőt, Petrarcat. Bécsben kezdett olaszul tanulni. Már itt fordítgatja a Megszabadított Jeruzsálemből Rinaldo és Armida szerelmi epizódját, majd Petrarca olvasásán felhevülve ír szerelmi költeményeket egy maga alkotta magyar szonett-formában, a Himfi-versben. Petrarca hatása azonban akkor lesz rá elhatározóvá, mikor Kisfaludy Milano ostrománál francia fogságba

kerül. Draguignanban, ebben a kis provencai városkában, hol a nagy olasz lírikus emléke lebegte körül, született meg a Kesergő Szerelme legtöbb dala. Írt tassoi ottava rimákban hosszabb költeményt is „Petrarca és Laura” címen, de ez elveszett. Hazatérése után ezekből s utóbb írt költeményeiből versciklust alkotott Petrarca példájára. A Kesergő Szerelmet aztán a Boldog Szerelme követi. A mitológia alkalmazásának módja, az antitézis gyakori használata, a költői leírás és festés színezése petrarcai ízt kölcsönöznek költeményeinek akkor is, ha anyaguk független tőle. Emellett csak jelentéktelen volt Marino befolyása, kinek Adone-jéből naplójegyzeteiben is másol.

Kazinczy Ferencnek viszont az volt a főtörekvése, hogy a magyar nyelvet finomítsa és idegen formák kifejezésére alkalmassá tegye. Az olaszból való fordítás számára erőpróbát jelent, kísérletet, vajjon a magyar nyelv vissza tudja-e adni az olasz nyelv finomságait és meg tud-e birkózni az olasz versformák szigorú megszabottságával. A szonett művelésében W. A. Schlegel és Bürger példája lebegett előtte. Különben is, mióta 1801-ben Kisfaludy Kesergő Szerelme megjelent, Petrarca-ról gyakran esett szó nálunk. Szonettet olasz hatásra írt már Faludi Ferenc (A pipárul), Csokonai (Az esztendő négy szakaszai) és Farkas Károly (Mulatságok, 1805), de ezeket Kazinczy sem tartalomban, sem formában nem tekintette igazi szonetteknek. Valóságos Petrarca-láz kezdődik most. Kazinczy őt „isteni”-nek, Kölcsey Kálvinnál nagyobb reformátornak mondja. Kármán József „Petrarca remetesége” címen rövid cikket közöl az Urániában és egy canzonet meg négy szonettet fordít le mutatóul. E versforma szabályait Kazinczy leveleiben és a tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamában írt cikkében bőven és ismételten kifejti. Az ő szonettjei hajszálpontosággal másolják a petrarcai formát és tartalmat, az

olasz prozódia szabályait erőltetve rá a magyar verselésre. Büszke volt, hogy a magyar nyelv az ilyen teherpróbát jobban bírja a németnél. Abban a szonett-áradatban azonban, mi Kazinczy nyomán megindul, bár még sokat emlegetik Petrarca nevét, az olasz költőnek már nem sok része van. A madrigál formával Dayka Gábor próbálkozik meg, ki a pesti szemináriumban tanult meg olaszul, hogy dalmát növendéktársaival érintkezhessen. Kazinczy a ritor-nell-el és az epikus ottava rimával is megpróbálkozott. A Gerusalemme Liberata fordítását az eredeti versformában mindenki várta, mert a Tanárki 1805-ben megjelent prózai magyarítása a kényesebb ízlésűeket ki nem elégítette. Dessewffy József Bártfai leveleiben alexandrinusokkal próbálja meg tolmácsolni a tasso-i sorokat, Kazinczy lemond a hü magyarítás lehetőségéről. Annál nagyobb örömmel köszönti Kazinczy az Aurorában Helme-czy Mihály első igazi, formahű magyar ottava rimáit, melyekbe a Megszabadított Jeruzsálem „Sofronia és Olind”-jelenetét öltöztette.

Az esztetikai munkák által közvetített szépirodalom és Bécsből átszármazott zenedráma mellett elenyésző az olasz gondolat befolyása. Cesare Beccaria híres „Bűnökről és büntetésekről” írott könyvét, valamint a szabadgondolkodó nápolyi jogász, Gaetano Filangieri munkáit gyakran idézik és vitatják Kazinczy és mások. Sőt az első buzgó tanítványra talált Gyurkovics Ferenc nagyszombati professzorban, Martinovics barátjában és társában. Döbrentei Gábor Algarotti egy nyelvvédő munkáját fordítja le. A XVIII. század második felében alapított főúri könyvtáraink azonban általában amellet bizonyítanak, hogy mágnásaink számára a francia jelentette a gondolatot, az olasz a poézist és irodalmat.

A XVII—XVIII. századi barokk művészet közvetítése terén is Bécs vette át a vezető szerepet, bár

— különösen a comoi tó mellékéről — egész művészdinasztiák vándoroltak be hozzánk. A Carlone-család tagjai közül Carlo Martino építette az Esterházyak kismartoni kastélyát, Giambattista a pozsonyi várat (1635—46), egy másik Giambattista az egri jezsuita kollégiumot (1717). Sebastiano a budai Szt. Anna templomot díszítette. A Spazzok és Martinnellik is sokat dolgoztak nálunk, míg bolognai kollégiumunkat egy kiváló bolognai barokk festő, Giocchino Pizzoli díszítette Szent István, Imre és László, Bakócz Tamás, Martinuzzi, Kollonich és Draskovich püspök képével, a folyosón pedig egy konviktor magyar ruhás arcképét festette meg.

VIII. Nemzeti újjáébredés, fordítási irodalom

II. Lipót király 1792.-i pozsonyi koronázásán a nápolyi király és királynő díszmagyarban jelentek meg. Viszonzásul a magyar rendek Széchenyi Ferenc gróf vezetésével díszes küldöttséget menesztettek Nápolyba az eseményt megörökítő arany és ezüst emlékérmekkel, s őket ott nagy zenei ünnepekkel fogadták. Mária Terézia szerette lombardiai híveit a Szent István renddel kitüntetni, míg a pásztori játszadozással szórakozó római Árkádia-akadémia több magyar főpap-íróat választott tagjai sorába. Ugyanakkor azonban Bécs Lombardiában a békét és rendet magyar csapatokkal tartotta fenn és az olasz elégedetleneket Szegeden szorította kényszermunkára.

A XIX. század elején már ébredezik úgy nálunk, mint Itáliában a szabadság és egy komolyabb erkölcsi tartalom utáni vágy. Metastasiot hamarosan elfeledik. A magyar reformkor nagy vezére, Széchenyi István, olaszországi útja alkalmából már *Alfieri*ről ír rajongó scrokat naplójába, s mikor az ifjú magyar

Tudományos Akadémia színműtárat indít meg, az ő tragédiáinak fordítására buzdít. Kisfaludy Károly, akit festői kedvtelései csábítottak Olaszországba s ott lett költővé, *Goldoni* vígjátékaiért lelkesedik, melyek már nagy kedveltségre tettek szert nemcsak Velencében, hanem Bécsben és pesti német színházunkban is. A Tselédes Atya, Kavallér és dáma meg A ravasz özvegyasszony az 1790-es évektől átkerültek már magyar színjátszásunkba is. A két úr szolgálja kedveltségét csak 1834-ben szorítja háttérbe „A fogadósné” Jakab István fordításában. Mivel pedig Kisfaludy maga figyelmeztet, hogy tapasztalatait a dráma terén német és olasz földön gyűjtötte, bizvást kereshetjük Goldoni-csodálatának nyomát első vígjátékán, a Kérők-ön. Az a sajtóságos ötlet, hogy az apa láttatlanban akarja férjhez erőszakolni lányát nem magyar, hanem olasz erkölcsökből fakadt. Goldoni vígjátékaiban ez napirenden van. Ugyanígy az Áltudósok költő-inasának típusa sem a magyar paraszt megfigyeléséből, hanem alkalmasint a *commedia dell'arte* hagyományából szakadt Kisfaludyhoz, aki maga szívesen használja az olasz versformákat: ottava rimát, sestinát, sonettet. Goldonitípusokat nyomozhatunk aztán más vígjátékíróknál is. A Szigligeti „Rózsa” című vígjátékában szereplő Babel lovag olasz szonettet énekel, franciául szeretne szerelmet vallani, s igen hasonlít Goldoni lódításaiba gabalyodó Hazug-jához. Az Olaszországot járt Vahot Imre Régiségbűvár-a világosan vallja rokonságát Goldoni „La famiglia dell'antiquario”-jával. A magyar közönség ízlése azonban Kisfaludyt és íróinkat főleg Kotzebue felé térítette.

A nemzeti újjáébredés egyik fontos eszköze volt nálunk a hősi eposz, mely a régi dicsőség csillogtatásával biztatott a küzdelemre. Ilyen tanulságokat s nem esztétikai formaihetet keres Vörösmarty a Megszabadított Jeruzsálem olvasásában, mi azonban alig hagyott nyomot a Zalán futásában. Annál na-

gyobb hatást gyakorolt az Vörösmarty egy elkésett követőjére, *Debreczeni Mártonra*, aki jól tudott olaszul és Kióvi Csatá-jában mintául használta. Kiev ostroma Jeruzsálem ostroma szerint van elrendezve. Ott Krisztus, itt Attila sírja szabadul fel. Árpád Goffredoval rokon, míg Szabolcs történetében Debreczeni a Rinaldoét másolja. A tassoi ottava rimát szívesen fogja alkalmazni Arany János Bolond Istók-jában, Vajda Péter Délibáb, Önzés című költeményeiben. Arany János különben maga is megpróbálkozott Ariosto és Tasso fordításával, (utóbbit Bálint Gyula 1863-ban páros hexameterekkel tolmácsolta) és, mint maga mondja, Ariosto stanzájából alakította magának a legmegfelelőbb magyar epikus strófát. Először a „Mátyás király dalünnepére” című töredékben alkalmazta azt s példáját Szász Károly azonnal követi „Nándorfehérvár”-ában. Arany János szelleme azonban főleg a Danteéhez érezte magát rokonnak, mint a nagy olasz költőről írt gyönyörű verse bizonyítja. Hatása alatt „Kis pokol” címen tercinákban kezdett egy töredéknek maradt költeményhez.

A magyar reformmozgalom már 1832-ben felébresztette az olasz szabadságmozgalom nagy apostolának, Giuseppe Mazzininak figyelmét és rokonszenvét. Marseillesben köztársasági eszméinek terjesztése és Olaszország egységének megteremtése érdekében „La giovine Italia” címen megindított újságában cikket ír és ebben vázolja Magyarország történetét, földrajzi s politikai helyzetét. Azt következteti belőlük, hogy előbb-utóbb fel fog szabadulni az osztrák uralom alól, mert az a történeti hivatása, hogy a dunamenti népeket egy nagy magyar-szláv konföderációban egyesítse, mely az Adriától a Fekete tengerig terjedjen s egyrészt gátat szab az oroszok terjeszkedési vágyának, másrészt a szövetséges Olaszország jövődi kereskedelmének utat nyit a szárazföldön kelet felé. Ez a szép magyarbarát cikk

veti fel először az olasz-magyar politikai együttműködés gondolatát. Mazzini várta a nagy népek csatáját, mely többi álmával együtt ezt is megvalósítsa. 1848 a teljesülés évének látszott, de a custozzai vereség csakhamar eltemette a lombardiai lázadás eredményeit s a magyar szabadságharc kitörésekor meg volt semmisítve az a szicíliai forradalom is, melyet Petőfi köszöntött egy lelkes költeményében. Már csak Róma és Velence küzdöttek. Az előbbiben Mazzini triumvirátusa volt hatalmon, melynek külügyminisztere, Terenzio Mamiani nyílt levélben figyelmeztetett újból a Magyarországgal való szövetség keresésének szükségéről és melynek nemzetgyűlése 1849 május 6.-i üléséből kifolyólag olasz és latin nyelven üdvözölte a küzdelmével egyedül maradt Magyarországot. Az utóbbi városban Daniele Manin diktátorkodott. Vele Kossuth június 3.-án katonai szövetséget kötött. Ekkor azonban már a piemonti kormány elnökével, a filozófus és demokrata politikus Vincenzo Giobertival is sikerült érintkezésbe lépnie. Splényi László báró mellette a megbízottja, míg Torinoból a bresciai Alessandro Monti alezredes indul hozzá pontos instrukciókkal. Neki azonban csak Gioberti bukása és az új piemonti hadbalépés novarai veresége után sikerül Debrecenbe eljutnia. Hogy mégis hasznára válhasson a magyar szabadság ügyének, a magyar seregben addig szétszórt katonákat és tiszteket — mintegy ezerkétszázat — egy olasz légióban gyűjtötte össze, mellyel, ezredesi rangra emeltetvén, részt vett szabadságharcunk utolsó küzdelmeiben. A függetlenség ügyének bukása után átmenekült katonáival török földre, Viddinbe majd Gallipoliba internálták, majd légiójával együtt repatriálták. Az ő és Adriano Lemmi konstantinápolyi olasz kereskedő közvetítésével lépett Mazzini érintkezésbe Kossuth Lajossal kutahiai száműzetésében. Hosszabb levelezés után és a magyarországi nemzetiségek kérdésének jövő

rendezését részletes emlékiratban szögezve le, Kossuth nem sokkal kiszabadulása előtt csatlakozott a Mazzini által megalakított Comitato Centrale Democratico Europeo szervezetéhez, melynek célja az volt, hogy a szabadság után áhítozó népek és nemzetiségek összefogását megszervezze a zsarnokság ellen. A két apostol Londonban aztán személyes barátságot kötött. Az a cikksorozat, mit Kossuth Mazzini londoni folyóiratában, a „Pensiero ed Azione”-ban írt, Machiavelli mellett, akinek az olasz egység érdekében kifejtett irodalmi munkásságát a Danteéval és Petrarcaéval együtt Iratai-ban fogja méltatni, főleg Mazzini gondolatának erős befolyását bizonyítja. Kossuth Amerikából Lemmi útján egy szicíliai expedíciót szervez, hogy ottan lobbantsa lángra az európai forradalmat, Mazzini 1853 február 6.-án a sikertelen milanoi lázadásba Kossuth egy régibb kiáltványának felhasználásával belekeveri az ott állomásozó magyar huszárcsapatot, mi kettejük elhidegülését vonja maga után. Kossuth figyelme, mikor Piemont belép a krími háborúba, Cavour politikája felé fordul. Míg azonban azt lehetett remélni, hogy Ausztria hajlandó lesz lemondani Lombardiáról, ha keleten területi kárpótlást nyer, a magyar üggyel szemben az a tartózkodó álláspont érvényesül, melyet Cesare Balbo „Le speranze d'Italia” (1855) című híres műve tükröz. Csak e tervek meghiusulása és a III. Napoleonnal létrejött plombièresi egyezmény után keres Cavour a Svájcban élő és Mazzini forradalmi táborában nem kompromittált Klapka György tábornok útján érintkezést a magyar emigrációval. Ez Kossuth-tal az élén igyekszik is megragadni az 1859.-i francia-olasz háború alkalmát Ausztria ellen, Magyarország felszabadítására. Cavour levelezése és Kossuth Iratai őrzik emlékét e tervnek. A mindenünnen Genovába siető emigrált magyar tisztek Ihász ezredes parancsnoksága alatt két zászlóaljba szervezik azokat a fog-

ságba esett magyar katonákat, akik a magyar szabadság zászlaja alá sereglenek. De úgy az ő reményeiket, mint az izgatottan tárgyaló Kossuthot és a meleg magyarbarátságtól áthatott Cavourt villámcsapásként érte a villafrancai fegyverszünet híre. Az Olaszországban maradt emigránsok és volt hadifoglyok alkotják meg aztán a következő évben *Garibaldi* szicíliai expedíciójának magyar légióját, mely Türr tábornok vezetése mellett Palermotól Nápolyig küzdött az olasz szabadságért és Tüköry Lajos őrnagy vértanúhalálával pecsételte meg a Monti ezredes által kezdeményezett olasz-magyar fegyverbarátságot. Az olaszországi magyar légió sok viszontagsággal és zavarral küzdve fennmaradt 1867-ig. Mazzini és Garibaldi nyugtalan tervei Róma és főleg Velence felszabadítására, majd a lengyel forradalommal kapcsolatos kalandos vállalkozás állandó forrongásban tartják a hazavágyódó emigránsok lelkét. Frigyesi Gusztáv Garibaldi mellett van 1862. és 66.-i római vállalkozásánál is, Aspromonténál és Mentanánál, s a római kérdéstről okmányközléssel támogatott értékes kötetet adott ki 1868-ban Firenzében. Velence visszaszerzését és vele kapcsolatban Magyarország megsegítését Ausztria ellen Kossuth újságcikkekben is sürgette, melyek zajos polémiát idéztek fel az olasz sajtóban. A torinói remete Velence felszabadulása, az olasz egység megvalósulása és a magyar kiegyezés megkötése után is szimboluma maradt a magyar szabadságtörekvéseknek Olaszországban, itthon pedig különösen Garibaldi legendája virágzott tovább felszabadító segítségét váró népdalainkban. A kiegyezést követő évtizedekben ezek az emlékek szunnyadtak, de a háború utáni olasz-magyar barátság légkörében új életre ébredtek. Monti Budapesten, Tüköry Palermóban kapott szobrot.

A reformkortól kezdve Itália iránt való érdeklődésünkben tehát nemzeti és politikai elemek lépnek

előtérbe. Érzékelhető ez XIX. századi folyóirataink és az általuk gyakran közölt olasz tárgyú novellák megváltozott hangján, valamint abban a különös metamorfozisban, mellyel Leopardi nálunk a hatvanas években az olasz szabadság nagy költőjévé lesz, míg igazi arcát csak a század végén pesszimista költőink mutatják meg. Az irodalom terén a kölcsönös érdeklődés azonban most már főleg *műfordításokban* nyilvánul. A század végére az olasz irodalomnak szinte minden remekét magyarul olvashatni. Dante tolmácsolásával a fiumei Császár Ferenc próbálkozik meg (Új élet, 1854) s a Divina Commedia teljes fordítását több kísérlet után először Szász Károlytól kapjuk (1885—1899), melyet csak újabban szárnyalt felül Babits Mihály utolérhetetlen nyelvművészettel és formatökéllyel készült új Isteni Színjátéka (1913—1923). Petrarca Összes szerelmi szonettjeit Radó Antalnak köszönhetjük (1886), A decameronet Császár Ferenc (1854), Zempléni Gyula (1890), a legteljesebben Bokor János (1909) fordították. Az Orlando Furiosot szemelvényesen Radó Antal (1894), A Megszabadított Jeruzsálem-et Jánosi Gusztáv (1890), Manzoni Jegyeseit Mészáros Imre (1851), majd Vértesi József (1901), Leopardi Összes lírai verseit Radó Antal (1890) magyarították. A teljes fordítást azonban folyóiratainkban majdnem mindig szemelvények és egyes költemények előzték meg. Ezekhez járul ama főleg Donizetti-, Bellini- és Verdi-operák librettoinak fordításai, melyeket nagy sikerrel adtak elő nálunk.

De érdeklődés ébred Olaszországban is irodalmunk iránt. A szabadságharc után természetesen Petőfi áll az olasz érdeklődés előterében. Torinoban Pier Giuseppe Maggi, Nápolyban Federico Piantieri, Pisában Emilio Teza, a szanszkritt professzora, Triestben P. E. Bolla fordítják, de valamennyiüket felülmulja Petőfi teljes olasz fordítója, Giuseppe Cassone. Bénán, ágyhoz kötötte tanult meg a szici-

liai Noto-ban Petőfi kedvéért magyarul s az igazi költő lelkével érezte újra s tolmácsolta verseit. Élénk levelezést tartott fenn Meltzl Hugó kolozsvári egyetemi tanárral, az első összehasonlító irodalomtörténeti folyóirat (1877) megalapítójával és szerkesztőjével. Ez szívesen közölte fordításait és kettőjük buzdításával valóságos kis Petőfi-iskola alakult Olaszországban követőiből. A messinai költő és Petőfi-fordító, Tommaso Cannizzaro, a veronai Giuseppe Fraccaroli, a palermoi irodalmi akadémia elnöke, Galati de Spuches herceg tartoznak hozzá. Meltzlnak róluk írott cikkét sietnek Palermoban olaszul kiadni. Az Olaszországban élő magyar emigránsok is derekasan hozzájárultak hazájuk irodalmának megismertetéséhez. Helfy Ignác 1862—67-ig Milanoban szerkesztett egy olasz-magyar ujságot „Alleanza” címen s benne főleg Jókai megismerését közvetítette.

Annak a politikai rokonszenvnek a légkörében, melyet Mazzini, Cavour és Garibaldi munkássága biztosított, látogattak el olasz *színtársulatok* hazánkba. Adelaide Ristori első, 1856.-i fellépését a fővárosban nagy érdeklődés előzte meg, mert Gyulai Pál már előbb látta Bécsben és oly rajongva dicsérte a magyar tragikák rovására, hogy miatta Jókaival és Egressy Gáborral vitába keveredett. A nagy olasz színésznő, aki Alfieri Mirróját, Silvio Pallico Francesca da Rimini-jét alakította, azonnal meghódította a közönséget és kritikussait. Sárosy Gyula, Tóth Kálmán verssel üdvözölték. 1892 és 93-ban Eleonore Duse jár nálunk, aki 1904 és 1907-ben újból visszatér, míg 1927-ben Budapest közönsége a harmadik nagy tragikát, Emma Grammaticát is megcsodálhatta. Ernesto Rossi 1874 és 95 között ismételt vendégszerepelt társulatával a Gyapjú-utcai és Hermina-téri német színházakban. Shakespeare-darabokat játszott, míg Giacinto Gallina velencei színtársulata (1894) több Goldoni-vígjátékkal ismertette

meg színházi közönségünket. Tommaso Salvini, majd Gustavo-fia ismételten térnek vissza társulatukkal. Utóbbi az egyedüli, aki vidéki városainkat is meglátogatja és aki magyar dráma előadására vállalkozik. Lefordíttatja Katona József Bánk Bánját s nagy sikerrel adja elő azt 1896—97-ben a Vigszínházban és Kecskeméten. Az élő nagy művészek közül Ermete Zacconi 1898-ban és 1907-ben járt Pesten. A nálunk előadott olasz darabok sorát Pirandello társulata zárja le, mely az író bevezető előadásával 1926-ban *Sei personaggi in cerca d'autore*, *Così è se vi pare* és *Vestire gli ignudi* című darabjait adta elő. A következő évben Emma Grammatica a *Kaméliás Hölgyben* és egy Ibsen-drámában lép fel. Ez alatt a hetven esztendő alatt tizennégy társulat vendégszerepelt tizennégy nagy művésszel, s csak sajnálhatjuk, hogy az általuk játszott 208 darabból mindössze 69 volt az olasz. Olaszul értő közönségre ezek számíthattak, hiszen a pesti egyetemen már 1808 óta volt olasz oktatás, mit Séchets Lajos, Lemouton János, Merényi Lipót, Antonio Messi, — kitől Petőfi is tanult — Pietro Zambra láttak el. Mindegyikük szerkesztett olasz nyelvkönyvet vagy olvasmánygyűjteményt is. Viszont az első magyar nyelvtanokat olaszok részére Deáki Zsigmond (Roma, 1827) és Császár Ferenc (Pest, 1833) írták.

A XVII—XVIII. században meglazult közvetlen olasz-magyar művészeti kapcsolatok a XIX. század első felében szorosabbra fűződnek. Mindjárt az elején Pyrker László egri érsek székesegyházának díszítését Canova tanítványára, Marco Casagrandera bízta, aki azután tizenöt évi itt tartózkodása alatt Esztergomban és a Krisztina-városi templomon is sokat dolgozott. A függetlenségi harc kitörésekor alkotott egy szabadságszobrot. Romantikus hajlamokkal keveredő klasszicizmusát az ugyancsak Canova-tanítvány Ferenczy István (1792—1856) folytatta. Pyrker hívja be Michelangelo Grigolettit

is, aki Tizián Assuntájának inspirációja alatt festi meg az esztergomi katedrális főoltárának képét. Mély hatása volt a magyar festészet fejlődésére Giacomo Marastoninak. 1846-ban Pesten megalapított első festőakadémiája 1860-ig állt fenn, s többek között Lotz Károly volt tanítványa. Az első rendszeres kiállításokat ő rendezi. Viszont Markó Károlyunk 1830 táján Firenzében telepedik meg és festi klaszszicizáló tájképeit, Barabás Miklós Velencében és Rómában mélyíti el művészetét, Brocky Károly a velencei iskola festőiben keres inspirációt. Romantikusaink is gyakran járnak Olaszországot. Így Kovács Mihály, Ligeti Antal, Kozina Sándor. Schöffft Ágost, miután keleten meggazdagodott, Velencében él. Ferenczy István 1818–24-ig van Rómában. Büsztjei a római mellszobrok tökéletes ismeretéről tanuskodnak. Róma katolikus szellemiségének hatása alatt áll az Overbeck által kezdeményezett „nazarénus” festőiskola, mely a barokkal szemben a quattrocentora nyul vissza. Hű követőjükké szegődik a rómaivá lett Szoldatics Ferenc (1820—1916) és a fiatalon elhunyt Melegh Béla.

IX. *Trianon után*

Alig viharzott el Magyarország felett a világháború, az olasz művelődési kapcsolatok hagyománya elemi erővel ébredt újjá. Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1920-ban megalakítja a Korvin Mátyás társaságot és az olasz nyelvű *Corvina* folyóiratot, melyek épp az olasz-magyar művelődési kapcsolatok kutatását és ápolását tűzték céljukul. Irodalomtörténeti téren *Imre Sándor* nagyon hiányos első összefoglalása után (*Az olasz költészet hatása a magyarra. 1873*) a tervszerű részletkutatás *Zambra Alajos* *Metastasio*-tanulmányával indult meg (1919), melyet a *Corvinában* a

cikkek hosszú sora követett. Újabb összefoglalást Várady Imre kétkötetes munkája nyújtott (*La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. I. Storia, II. Bibliografia.* Roma, 1933—34) s legutóbb Carlo Tagliavini (*Civiltà italiana nel mondo. In Ungheria.* Roma, 1940). A magyar humanizmus kutatására egész kis iskola keletkezett Huszti József vezetésével, aki „Janus Pannonius”-ában (1931) az egész kor képét felölelte. A fiatalok közül Kardos Tibor és Bánfi Florio gazdagították sok adalékkal ismereteinket. A kérdés szintézisét Horváth Jánostól kaptuk (*Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar Humanizmus* 1935). A művészettörténeti kapcsolatokat főleg Gerevich Tibor és tanítványi köre derítették fel számos tanulmányban. Ugyanő állott élére annak a mozgalomnak is, mely művészetünk párisi tájékozódását a XIX. század második felében, visszavezette Róma, a klasszicizmus és a renaissance örök forrásához. Mindezeket a tanulmányokat, melyeknek részletes felsorolására itt nincsen hely, a magam kutatásainak eredményeivel együtt bőven felhasználtam ebben a vázlatos összképben.

A Korvin Mátyás egyesület munkásságát társadalmi térre is kiterjesztette. Dante halálának hatszázados évfordulója alkalmából 1921-ben olyan meleg emlékünnepeket rendezett, melyekben az újjáéledt politikai rokonszenv már erős szerepet játszott. Erre különösen okot szolgáltatott az a tény, hogy Nitti miniszterelnök 1920 januárja óta dolgozott a magyar békefeltételek enyhítése érdekében és hogy *Mussolini* a *Popolo d'Italia*-ban még hatalomrajutása előtt állást foglalt a revízió mellett, minek szükségét 1922 november 16.-i első miniszterelnöki beszédében is hangsúlyozta. Ezentúl a népszövetség kedvezőtlenül hangolt fóruma előtt Magyarország mindig számíthatott a fasiszta Olaszország támogatására.

A Korvin Mátyás-egyesület mellett magyar részről a Római Magyar Intézet 1923-ban meginduló

munkása volt jelentős hatással a kulturális kapcsolatok kiépítésére. Ezt az intézményt Fraknoi Vilmos nagyváradi kanonok, az olasz-magyar történeti kölcsönhatások kiváló kutatója, 1895-ben alapította, de a háború alatt megszakadt munkája csak most indulhatott meg igazánban.

Egy már kölcsönösen rendkívül meleg viszonyt szentesített 1927 április 5.-én Bethlen István, mikor az olasz kormányelnökkel megkötötte az olasz-magyar barátsági szerződést, mellyel a kisantant szorongató gyűrűjében teljesen elszigetelt hazánk számára először nyíltak meg egy új európai orientáció lehetőségei. Magyarország sietett a segítő kezet megragadni. Azonnal a barátsági szerződés megkötése után, Rómában működő kis Történeti Intézet-ét egy nagyszabású „Accademia d'Ungheria”-vá szélesítette ki, s ezt a gyönyörű Falconieri-palotában, a lehető legrómaibb környezetben helyezte el. Az egyházi, történeti, archeologiai tanulmányok benne épp úgy otthonra találtak, mint az ismét Rómába vándorló művészek hosszú sora, akik azóta Aba Novákkal élükön egész római iskolát alapítottak művészetünkben. A hazatértek a velencei biennálekön, az ifjak a Római Magyar Intézet évi kiállításain, melyeket az olasz király szokott megnyitni, tartják fenn az érintkezést az olasz művészvilággal, a Római Magyar Akadémiának olaszul megjelenő évkönyve és kiadványai pedig a magyar tudomány közvetítőjévé lettek Itáliában.

Közeledett a szabadságharc nyolcvanadik évfordulója, s ezt Magyarország tüntetően Alessandro Monti ezredesnek, függetlenségért vívott küzdelmünk önfeláldozó olasz hősének, szentelte. Mély értelmet kölcsönzött a muló alkalomnak az a karcsú római oszlop, melyet a Duce a forum romanumról küldött ajándékkul, s mely a Nemzeti Múzeum kertjében nyert elhelyezést. Jelképezi azt, hogy az ősi Pannonia és Dácia népét elsősorban az olasz művelt-

ség latinitása ragadta meg s hogy, mint egy fiatal írónk jól meglátta, sem a trecento, sem a firenzei renaissance, sem a barokk nem szól annyira szívünkhöz, mint az antik Róma. Hiszen nálunk a latin maradt a hivatalos nyelv 1836-ig, egy idegen költő sem tudott annyira magyarrá válni, mint Horatius Berzsenyi Dánielben, s az olaszt nem csak a XVIII. században, hanem ma is a klasszikus kultúra közvetlen folytatójának érezzük.

A Gömbös-kormány a bizalom és hála újabb lépésével felelt. 1935 február 16.-án Hóman Bálint kultuszminiszter aláírta a Palazzo Veneziában az olasz-magyar kultúregyezményt, melyet a magyar képviselőház még ugyanez év június 5.-én törvénybe iktatott. Átala még tovább mélyültek a művelődési kapcsolatok a két ország között. A magyarországi „Istituto italiano di cultura” fontossága megnövekedett. Nyelvkurzusai, előadássorozatai behálózták az egész országot. Hangversenyei, kiállításai nagyban hozzájárultak az új olasz zene és művészet megismertetéséhez. Az egyetemeken kölcsönösen új lektorátusokat állítottak fel: Bolognában, Pisában, Genovában, Triestben, Paviában, Nápolyban, a milanoi katolikus és állami egyetemen. Ma már valamennyi bölcsészeti karunkon működik olasz tanszék s mellette született olasz lektor, a római és budapesti egyetemeken felállított cseretanszékek pedig a két ország műveltségének, történetének, irodalmának kölcsönös ismertetésére rendeltettek. A magyar közép- és kereskedelmi iskolák nagy részében második idegen nyelvként az olaszt tanítják, s a kultúregyezmény alapján mindkét részről adományozott ösztöndíjak ma már azt a helyzetet eredményezték, hogy a két nemzet ifjúságának tekintélyes rétege ismerheti az egymás műveltségét és problémáit. Az irodalmi fordítások, kiadások, színi és mozgóképelőadások állandó cseréje is ezt a célt szolgálja. Tudományos irodalmunk megismertetésére nagy jelen-

tőségű volt, hogy az olasz Tudományos Akadémia 1938-ban kiadta Hóman Bálint „A nápolyi Anjouk Magyarországon” című munkáját. Ami a szépirodalmi fordításokat illeti, szerencsére leküzdöttük már azt az üzleti spekulációt, melynek sikerült tájékoztatlan olvasóközönségünkkel elhitetnie, hogy Guido da Verona és Körmendi Ferenc nemzetközisége képviselik az új olasz, illetve magyar regényirodalmat. Fogazzaro és D'Annunzio mellett Grazia Deledda, Ada Negri, Pirandello, Bontempelli és főleg Giovanni Papini léptek nálunk előtérbe; Olaszországban Herczeg Ferenc mellett Kosztolányi Dezső, Zilahy Lajos, Nyíró József, Tormay Cecil.

Egyidejűleg magyar írók szívesen dolgoznak fel olasz tárgyakat: Csak Herczeg Ferenc „Az élet kapuja”, Kosztolányi Dezső „Véres költő”, Pekár Gyula „Ezüst homlokú vándor”, Harsányi Kálmán „Beatrix”, Lux Terka „Nápoly és Buda”, Passuth László „Nápolyi Johanna” című regényeire utalunk. Olasz színtársulatok magyarországi vendégszerepléséről már szóltunk.

Az így kialakult politikai és kulturális rokonszenv légkörében termett az a kiterjedt olasz publicisztikai irodalom, mely a megcsonkított ország jogát vitatta a feltámadáshoz. Nálánál is nagyobb erővel 1938 őszén Mussolini Északolaszországban tartott beszédei vitték be kellő pillanatban az európai köztudatba a magyar irredenta követelések igazságát. A müncheni nagyhatalmi értekezleten az ő nagy tekintélye fogadtatta el azt a határozatot, melynek következményeképp tért vissza a Felvidék és Erdély jó része a magyar koronához, a hármashatalmi szövetséghez való csatlakozásunk pedig a Délvidék felszabadulását eredményezte. Hogy mit köszönhet Magyarország Mussolininek, azt a Duce beszédei alapján Fall Endre és Badics László könyve igyekszik összefoglalni.

